

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախ ասեմք, որ հասարակական գիտության կողմից առայսօր չի սրված **ազգայնականության** միասնական, ընդունված սահմանում. կա շփոթ ազգային, ազգայնականության եւ ազգայնամոլության: Մենք, հետեւելով հայ ազգայնականության դասական մոտեցումներին, նույնացնում ենք «ազգային» եւ «ազգայնական» հասկացությունները (դասահական չէ, որ արեւմտահայերենում դրանք նույնիմաստ են), միաժամանակ մերժում ազգայնամոլությունը, ինչպես ամեն մի մոլություն: Ըստ այդմ, ազգայնականությունը (*նացիոնալիզմ*) իբրեւ զգացում, մտածում եւ գործելակերպ, որեւէ ազգի արդար եւ բնական ձգտումն է հավասարիմ մնալ սեփական կենսաձեւին եւ հարատեւել իր հայրենիքում առանց ուրիշի հայրենիքի վրա աչք սնկելու, առանց ուրիշին իր կենսակերպը դարձադրելու, այսինքն առանց ազգերի ներդաշնակ զոյակցության բնական-արարչական կարգը խախտելու: Ազգայնականությունն, ուրեմն, ինքնին թելադրված է ազգերի գոյությամբ եւ որդես այդդիսին հավիտենական արժեք է:

Այս ձեւակերպմամբ, ազգայնականությանն անհարիր են այլամերժությունը, օտարաշայացությունը, անբնական ծավալադաշնությունը, որն հասուկ է ազգայնամոլությանը (*շովինիզմ*): Մեզանում, ցավալիորեն, դեռեւս ընդունված է ազգայնականությունը գնահատել արեւմտյան ինչ-ինչ չափանիւշերով կամ նախկին կոմունիստական ըմբռնումներով եւ այն ներկայացնել իբրեւ ծայրահեղականություն, ազգայնամոլություն: Այսօր էլ մեր գիտնականների, դասական ու ֆաղափական գործիչների զգալի մասը ազգայնականությունը գնահատում է այլ երկրների այն ֆաղափական հոսանքների օրինակով, որոնք իբրեւ հենարան օգտագործում են հասարակության անգիտակցից եւ խաժամուժ (լյումդեն) տարրերը. երբեք ի ցույց չեն դրվում այդ երկրների ազգայնական առողջ ուժերը: Գրեթե ուրացության են մասնվում բուն հայ ազգայնականության դասնությունը, արդեն ձեւակերպված գաղափարաբանությունները, այն ներկայացնող անհասների հզոր իմացականությունը:

Կարծիք կա, որ ազգայնականությունն այսօր մեզանում հող չի կարող ունենալ, ֆանգի Հայաստանն էթնիկադէս գրեթե միասար է: Սա, անուշտ, ազգայնականության էությունը չընկալելու եւ այն սսվերոս կողմերով տեսնելու արդյունք է: Ազգայնականությունը, ինչպես վերը նշեցինք, սլյալ ազգի իր հայրենիքում հարատեւելու եւ սեփական արժեքներին հավասարիմ մնալու, դրանք զարգացնելու խնդիրն ունի: Ըստ այդմ, անկախ այն բանից Հայաստանն էթնիկադէս միասար է, թե ոչ, միեւնույն է, մեզ համար գոյություն ունի Հայրենիքի ամբողջական վերափրման եւ մեզանում Հայկական արժեհամակարգի հաստատման խնդիր:

Հայաստան դէտությունը ստեղծված է Հայ ազգի իղձերի իրականացման համար, հետեւաբար Հայաստանի դէտական ֆաղափականությունը դէտ է խորում լինի ազգային-հայկական, ասել է բովանդակությամբ ազգայնական:

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ռուբեն Խուրճուղյան

Գոյություն ունի ազգայնական գաղափարն անլացնելու եւ իմաստագրկելու երկու սույզ եղանակ. առաջինը նրան անգաղափար ներթողներ կարգալն է, երկրորդը այն անգուստղ տարսավելը: Առաջին դեմքում ազգայնականության ջասագովները հիմնականում արձանագրում են մակերեսային երեւոյթները, խորֆային գործընթացները մնում են անսեսանելի: Երկրորդ դեմքում ազգայնականությունը մերժողները դիտարկելով դիմում են կեղծիքի նույնացնելով վեճի առարկան ազգայնամոլութան հետ:

Իրականում որո՞նք են ազգայնականութան էությունն ու բովանդակությունը, լուծելիք խնդիրները: Նկատենք, որ սկսած 1798 թվականից, երբ ազգայինի ոխերիմ թեմանի, իլյունիմասների ուխտի առաջնորդ Ադամ Վալսիաուտը Երջանառութան մեջ դրեց «ազգայնականություն» տերմինը, մինչ այսօր չկա միակարծություն վերջինիս բնորոշման հարցում: Կան նույնիսկ ուսումնասիրողներ, որոնք սկզբումբոն գտնում են, որ այդ երեւոյթին համադասասխան բնորոշում տալ հնարավոր չէ: Նման խառնաձփոթ է տրում նաեւ ուսումնասիրման մեթոդաբանութան աստարեզում:

Որոշ մոտեցումներ մեթոդաբանական իմաստով ընդհանրադես չեն արդարացվում: Օրինակ ազգայնականութան ուսումնասիրությունը լոկ տասնական կտրվածում հանգեցնում է նրա զուտ տարզումակ ժամանակագրական էմդիրիկ նկարագրմանը, ինչը չի նոդասում ազգայնականութան էութան բացահայտմանը: Այդ առումով թերի է առանձին-առանձին վերցված ժողովուրդների եւ երկրների ազգայնականութան ուսումնասիրությունը: Նման մոտեցման ժամանակ անսեսվում են երեւոյթի բազմակողմանիությունը, զլոբալությունը եւ առանձնահատկությունները: Չեն արդարացվում նաեւ հեսագոտությունները կաղված ազգայնականութան իրարից կտրված, լոկալ տարսեսակների հետ, ասենք տարածֆային, լեզվական, կրոնական եւ այլն, ֆանգի դա համալիր հիմնահարց է:

Եիտ մեթոդաբանութան բացակայությունը խոչընդոտում է ազգայնականութան լուսաբանմանը: Վերջինս ասիճանաբար դիցաբանվում է, կորցնում է իրեն ի սկզբանե բնորոշ գործնականությունը եւ կոնկրետությունը, դառնում ժողովրդին անհասկանալի եւ խորթ:

Այսօր ստեղծվել է մի վիրտուալ իրավիճակ, որը տասկերագարդորեն նկարագրել է ռուս արեւելագետ Վսեվոլոդ Սեմենցովը: «Պասկերացնենք հետեյալ իրավիճակը,- գրում է նա,- մեր մեակոյթը ուսումնասիրում են հեռու աղագայի հեսագոտողները: Պահոդանված տարբեր առարկաների տարում գտնելով մի չորացած հացի կտոր նրանք կենթարկեն այն կենսաֆիմիական եւ այլ վերլուծութան, կգտնեն նրա բաղադրիչները եւ բանաճեւը, բայց, ամենակարեւորը, այդդես էլ զլխի չեն ընկնի, թե ո՞րն է հացի իմաստը, որ հացը տարզադես մարկութան հիմնական սննդամթերքն է, կյանքի տահոդանման հիմնական խորհրդանիշը»:

Հնարավոր է չաֆագանցնում եմ, բայց ըստ իս, նման իրավիճակ, կաղված ազգայնականութան մարկութան այդ կենսահոգեւոր հացի հետ, մեզանում արդեն առկա է: Ուսի խոսելով ազգայնականութան մասին կֆորճենք գործածել գործառութային մոտեցում, ֆանգի երեւոյթի իմաստն անբաժանելի է գործառութից:

Նման մոտեցման իրացման համար իբրեւ նախադայման առաջ են ֆաշվում հետեյալ հայեցակետերը

առաջինը. ազգը համեմատաբար հաստատուն համակարգ է, որը կարող է լավագոյն կերողով գոյատեւել կայուն հավասարակեռութան տայմաններում,

երկրորդը. այդ համակարգն ունի լավ միահիյուսված կառուցվածք,

երրորդը. կառուցվածքի յուրաֆանչյուր տարր ունի որոշակի գործառութ եւ մասնակցում է համակարգի կայուն հավասարակեռութան տահոդանմանը,

չորրորդը. կառուցվածքի գոնե մեկ տարրի վտանգումը կարող է հավասարակեռութան վիճակից

հանել ամբողջ համակարգը եւ իրական վսանգ ստեղծել վերջինիս գոյությանը,

հինգերորդ. համակարգն ունի կենսաբանական եւ հոգեւոր հաջորդայնությունն ամպահովող ինֆնազարգացման ղոստեցիալ, որն իրագործվում է սեփական լինելիությունն իմասսավորող նդասակադրումների առկայության դեղում,

վեցերորդ. ամպահովելով հաջորդայնությունը ամեն մի ազգ-համակարգ իրականացնում է իր յուրատեսակ գործառույթը «սիեզերական կարգ» անունը կրող վիթխարի ծրագրի շրջանակներում, որն իր հերթին կարող է վսանգվել սվյալ ազգի դասնական բեմից անհե-սանալու հետեանով:

Ելնելով վերոարադրված հայեցակետերից կարելի է հանգել միայն մի եզրակացության ազգայնականության էությունը կազմում է նեղ իմաստով ազգադահողանումը, լայն սիեզերադահողանումը (վերջին հարցադրումը առանձին մտրումների թեմա է):

Ի՞նչ կոնկրետ խնդիրներ է լուծում ազգայնականությունը: Այն կոչված է վնասագերծել իրական եւ հնարավոր վսանգները, որոնք սդառնում են ազգի գոյությունը դահողանող գործառույթներին:

Մահացության աճ եւ ծնելիության նվազում, վերարտադրման դադարում, կենսամակարդակի անկում եւ կյանքի տեղողության կրճատում, ֆիզիկական եւ հոգեկան առողջության վասթարացում, սեռական-սարիֆային անհամաչափություն, ընսանիֆի ֆայֆայում, գեներսիկ ձուլում, արսագաղթ, սփռվածություն, արսաֆին եւ ներֆին դաստերազմներ, եղեռն, կենսասարածֆի օսարացում, մասնատում կամ սեղծում, բնական ռեսուրսների սդառում, բնադահողանական ճգնաժամ այս ամենը կարելի է բնութագրել որդես կենսաբանական գործառույթի խափանում:

Ոչ դակաս կարելու խումբ են կազմում երեույթները, որոնք խոչընդոտում են հոգելու գործառույթի իրագործմանը: Այդդիսիֆ են ազգային ավանդույթների, սովորույթների, դասնական հիեողության, հոգեբանության, լեզվի, կրնի, մեակույթի, բարոյական արժեկարգի նռացությունը կամ նենգափոխումը, ինֆնության կորուստը, հոգելու ձուլումը

Միմյանց հետ շողկադված կենսաբանական եւ հոգելու համալիր գործառույթներն օդիմալ կերդով կարող է իրագործել միայն դեսությունը: Եվ դասահական չէ, որ ազգայնականության կարելուրագույն սկզբունֆներից է «ամեն ազգին մեկ դեսություն» գաղափարը, որը հռչակեց Իսալիայի ազգային ազատագրական դայֆարի առաջնորդ Մաձիմին XIX դարի առաջին կեսին: Սակայն «ազգ-դեսություն» գաղափարը միայն նախադրյալ է ազգային դեսության ստեղծման համար, որը կոչված է կենսագործել վերոհիեյալ երկու գործառույթները:

Պասնական փորձն ուսուցանում է, որ «ազգ-դեսություն» գաղափարի կենսագործումը դեռ չի նեանակում ազգային դեսության ստեղծում: Այդ առումով բացառություն չէ նաեւ Հայաստանը: Պեսությունը, թերես, սդասարկում է կենսաբանական գործառույթի երկու եղանակ արսաֆին վսանգի եւ ներֆին բախման սդառնալիֆի չեզոֆացումը: Մնացած ազգադահողան հարցերը դուրս են մնացել դեսական հոգատարության շրջանակներից:

Հիեցեցեմ, որ դեսականություն չունեմալու ժամանակ կենսաբանական եւ հոգելու գործառույթները կյանքի եր կոչում հայ հասարակությունը հանձնու եկեղեցու, խմբակների, կուսակցությունների, առանձին անհատների: Անկախություն ձեռք բերելուց հետո մեզանում սարածվեց մի կարծիֆ, ըստ որի դեսականություն ձեռք բերելով հասարակությունն ազատ է ազգային դարսականություններից:

Անեսսվեց այն հանգամանքը, որ ժամանակակից գլոբալիզացիոն գործընթացի դայմաններում նույնիսկ բուն իմաստով ազգային դեսությունը շատ դեղեղում ի վիճակի չէ դաեոնադես ընդունել եւ կիրառել ազգանդատ օրեմֆ, ֆանի այն հակասում է, օրինակ, Եվրո-դայի խորհրդի կողմից դարսադրվող իրավական նոսներին: Այդ դարսադայում ուժի մեջ է մնում ազգային հասարակության կողմից առաջադրված, չգրված ոչ ֆորմալ օրեմֆը, որն ունեմում է դաեոնական նոսնասիվի բնույթ:

Ներմուծվեց ֆաղաֆացիական հասարակության գաղափարը, որի գործառույթների շարքում

չկար ազգայինը: Այստիսով խոչընդոսվեց ազգային հասարակություն ձեւավորելու գործընթացը, որը ղեֆ է իրականացներ կենսաբանական եւ հոգեւոր գործառույթները:

Ազգային ղեֆությունը եւ ազգային հասարակությունը միմյանց փոխլրացնող գործոններ են, առանց որոնց հնարավոր չէ կյանքի կոչել ազգադահողան գործառույթները: Այս փոխլրացման բացակայության փաստը երկուսն թելադրում է, թե ո՞րն է հայրենական ազգայնականության առաջնահերթ խնդիրը: Պա ղեֆությանը եւ հասարակությանը ազգային բովանդակություն սալն է:

Ըստ այդմ, ամենից առաջ դահանջվում է ընդլայնել ազգայնականության մարդկային ռեսուրսը: Ազգայնական լինելը առանձին ընտրյալների առանձնաւոնրի չէ: Յուրաքանչյուր, նույնիսկ ամենաառաջադեմ հասարակական-ֆաղափական երեւոյթի կասսայացումը սանում է դեդի նույն երեւոյթի անխուսափելի տրոհում: Նման ճակասագիր է սդասում եւ ազգայնականությանը, եթե այն ամուր արմասներ չթողնի հայրենի հողում, չծլարձակի եւ չճյուղավորվի:

Այդ առումով չափազանց կարելու է հայրենի ֆաղափական դաւոսի դլանավորումը: Տեսականորեն, Հայաստանում նդասակահարմար է ունենալ երկու հզոր իրական ֆաղափական ուժ ձախ եւ աջ, որոնք, տգորված լինելով ազգադահողան (ազգայնական) գաղափարներով, համագործակցելով ազգային խնդիրների տուրջը, դայֆար կմղեն իւխանության համար սոցիալ սնտեսական հարթության վրա: Եվ ով էլ հաղթի, դա կլինի ազգայնականության հաղթանակը: Այսդես կձեւավորվի ազգայնականության ֆաղափական տարունակականությունը:

Ավանդորեն ստեղծվել է այնդիսի կարծիք, որ ֆաղափական դաւոսի ձախ հասվածն ավելի դյուրընկալ է ազգադահողան խնդիրների վերաբերյալ, ֆան աջը: Այդ կարծիքի հիմնական սխալն այն է, որ աջ գաղափարը նույնացվում է լիբերալիզմի հետ: Մինչդեռ աջերի հզոր հրեսանին է դահողանողականությունը:

Պահողանողականները, ընդունելով տուկայական սնտեսության դասական ազասական տեսությունը, որը նախաստում է ղեֆության միջամտության կտուկ սահմանափակում, մյուս բոլոր հարցերում կենտրոնական տեղ են հասկացնում ղեֆությանը, ֆանզի միայն այն կարող է գսդել տարբեր սոցիալական խմբերի տասսիրությունը եւ ծառայեցնել նրանց միասնական ազգային նդասակին: Ըստ դահողանողականների, ազգային տահերն այնֆան բացարձակ են, որ նրանց դիսի ամբողջովին հնազանդեցնել յուրաքանչյուր խմբային եւ անհասական տահ: Եվ այդ առումով, դահողանողականներն անվերադահորեն ազգայնական են: «Արմասական ֆաղափական հիմնահարցը հարաբերություններն անհասի եւ ղեֆության միջեւ,- գրում է ժամանակակից գերմանական դահողանողականության խոտոր տեսաբան Բեռնարդ Վիլլմսը,- լուծում է գտնում միայն ազգայնականության մեջ: Ազասությունը ընդհանրադես առարկայանում է միայն ազգային գաղափարում որդես անհասականի եւ համընդհանուրի համաձայնություն: Իսկ ժողովրդավարությունը վերաբերում է լոկ գիտակցությանը, այդ իրողության ընկալմանը: Համարել ժողովրդավարությունը բացարձակ արժեք նտանակում է ցուցաբերել մակերեսային մտածելակերդ եւ ցանել ֆաղափացիական դաստերազմի սերմեր հասարակությունում»:

Այսդիսով դահողանողականությունն այն դարարտ ֆաղափական հողն է, որը կարող է սնուցել ազգանդաս գործառույթները: Հայաստանում այսօր սվյալ դերակասարությունն ի վիճակի է կասարել այն ֆաղափական կառույցը, որն ունի

- ա) տուկայական սնտեսության ընդգծված կողմնորոտում,
- բ) գաղափարական ակունքներ եւ համադասասխան կենսագրություն,
- գ) ազգային աւխարհընկալման վրա հիմնված ֆաղափական տեսություն:

Այդ երեք հանգամանքները հուսալի հենք են դահողանողականության վերնաւոնը բարձրացնելու համար:

«ԵՐՐՈՐԴ ՈՒՂՈՒ» ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ **ՀրանՏ Տեր-Աբրահամյան**

Բազմաթիվ սեսանկյուններից դիտած այսօրվա աշխարհը դեռևս 10 տարի առաջ գոյություն ունեցող աշխարհակարգից որակապես տարբերվող համակարգ է: Նոր են թե՛ աշխարհափոփոխական, թե՛ սնտեսական, թե՛ մշակութային, թե՛ հասարակագիտական իրականությունները: Մինչդեռ գաղափարախոսության եւ ֆաղափագիտական նկարագրության նոտասակով օգտագործվող եզրաբանությունը, հանդիսանալով նախորդ երկու դարերի ժառանգություն, հաճախ համարժեք չէ այսօրվա իրականությունն արժանացնելու համար: Օրինակ՝ դարձ չէ, թե ինչ են այսօրվա դասերը նշանակում դեմոկրատիային, սոցիալիզմին, մարքեթինգին, մասնավորապես, ինչպես որ այսօր ճանաչողական ճախեր-աջեր* դասական հակադրությունը:

Ավանդական ֆաղափագ-գաղափարախոսական այս եզրաբանությունն այսօր վերաիմաստավորման դիմում ունի: Նախկին հակադրությունները, օրինակ՝ բուրժուազիա-դեմոկրատիա, որ ընկած էին աջեր-ձախեր բաժանման հիմքում, այսօր այլևս ակնհայտ չեն: Վերջին շրջանում թերևս ուրվագծվում է գլոբալիզացիոն-հակագլոբալիզացիոն հակադրությունը, սակայն այն դեռ նախանշվում է միայն: Բայց եւ հասկանալի է, որ, օրինակ, հակագլոբալիզացիոն շարժման մեջ համադրվում են դասական սխեմայի տեսակետից միանգամայն հակադիր ֆաղափական ուժեր՝ ազգայնականներից մինչև ծայրահեղ ձախեր, դաժանամտականներ ու անարխիստներ: Այս ամենը վկայում է դասական բաժանումների վերափոխությունների մասին: Սակայն նոր բաժանման վերջնական դասերը դեռ դարձ չէ, ֆանդի ստեղծված վիճակը նշանակում է ոչ այնքան ինչ-որ նոր բանի սկիզբ, որքան հին ավարտ, յուրահասուկ անցումային փուլ դեռ մի նոր վիճակ, որը դեռ մինչև վերջ ընկալելի չէ:

Եթե այսօր խոսում են հեղափոխության մասին մշակութային, փոփոխությունում, նմանապես կարելի է խոսել հեղափոխության մասին սնտեսության եւ ֆաղափագիտական մեջ, ինչը ենթադրում է հին սխեմաների վերաժեքավորում:

***

20-րդ դարի առաջին կեսում առաջ եկան աջ եւ ձախ գաղափարների դարադրոսալ սինթեզի դրսեւորումներ: Դրա առավել հետաքրքիր օրինակներից էին «լեգեոնականները» Ռուսիայում, «եվրասիականները» Ռուսաստանում եւ այլն: Այս եւ նմանօրինակ ֆաղափական-գաղափարական շարժումների առանձնահատկություններն այն էին, որ դրանք դաժանամտականության, հայրենասիրության, ավանդապաշտության գաղափարները միավորում էին սոցիալական արդարության, հեղափոխականության, վերանորոգչական գաղափարների հետ: Այս շարժումները հետազոտողների կողմից ստացել են նաեւ ընդհանուր անվանումներ՝ «դաժանամտական հեղափոխություն», «աջ սոցիալիզմ», «երրորդ ուղի» եւ այլն: Սրանք այսօր արդեն կարող են դիտվել ոչ միայն որպես զուտ դասական հետաքրքրություն ներկայացնող շարժումներ, այլև որպես հեղափոխության եւ հասկապես «արեւելյան հեղափոխության» գաղափարական վաղ ներկայացուցիչներ:

Այս շարժումների համատեքստում կարող ենք դիտել նաեւ հայկական միջավայրում ծնված Ցեղակրոնությունը եւ Տարոնականությունը: Հայկական այս երկու ուսմունքները, կամ ավելի լայն առումով վերցված՝ Նեոփոփոխականությունը, իրենց մեջ համադրում են թե՛ հեղափոխական ազգայնականությունը, թե՛ սոցիալական արդարության դիմումները, ինչը հիմնվում էր ոչ թե օտարաճանաչ մարքեթական ուսմունքի, այլ մի կողմից ազգային ավանդության, մյուս կողմից՝ այն համոզման վրա, որ սոցիալական արդարության հնարավոր է հասնել միայն ազգայնականության, ազգային հոգեւոր միասնության ներցեղային բարոյականի հիմքի վրա:

***

Այժմ ներկայացնենք այն գաղափարական հիմնադրույթները, որոնք ըստ մեզ, կարող են դրված լինել երրորդ ուղու հիմքում:

Երրորդ ուղին ենթադրում է, որ ազգային եւ սոցիալական հարցերի լուծումը գտնվում է մեկ հարթության մեջ: Այն ընդունում է սոցիալական արդարության գաղափարը որդես ազգային ավանդական արժեք, այլ ոչ որդես հեղափոխական նորամուծություն: Միաժամանակ ընդունվում է, որ ազգային արժեքը ներկայացնում է հոգեւոր հարթությունը, իսկ սոցիալականը նյութական, եւ ուրեմն առաջինի հիմքի վրա է ենթադրվում երկրորդի լուծումը:

Ազգայինի եւ սոցիալականի փոխհարաբերակցությունը գրաֆիկորեն կարող ենք արտահայտել խաչի ձեւով, որի ուղղահայաց գիծն արտահայտում է դեմոկրատիկ ընթացող հարթությունը, իսկ հորիզոնականը նյութական, սոցիալական հարթությունը: Ազգային արժեքների հիման վրա կառուցված հասարակությունը միջի սոցիալական առումով լինի հնարավորին չափ արդար, եւ հակառակը սոցիալական խնդիրները լուծելի են, եթե լուծված են ազգային ինֆրիստրուկտուրայի եւ արժանադասվության հարցերը:

Հիմնվելով սրա վրա կարող ենք միավորել ազգային եւ սոցիալական երեւույթները հետեւյալ կարգախոսի տակ «Հայրենիք եւ Արդարություն», ինչը համադասասխանում է նաեւ հայ ժողովրդական աշխարհընկալման հիմնական տարրերին:

Երրորդ ուղին ընդունում է ազգային-դասակարգային «աջ» արժեքները, բայց միաժամանակ ընդունում է նաեւ «ձախ» հեղափոխականության արժեքը որդես հոգեւոր վերանորոգչության ճիգ, որդես ավանդական արժեքների շարունակական վերանորոգման, իմաստավորման անհրաժեշտություն: Հեղափոխությունն այս իմաստով նախելառաջ ազգային-հոգեւոր, դասակարգային հեղափոխություն է ուղղված դեմոկրատիկ անձնական եւ հասարակական հոգեւորագույնը:

Երրորդ ուղին այլընտրանքային գաղափարախոսություն է, ինֆուլուրյոն փառաբանական-գաղափարական ուղղություն: Այն ոչ թե աջ եւ ձախ գաղափարների արհեստական, մեխանիկական խառնուրդ է, դրանց կոմբոնիսային տարբերակ, այլ ենթադրում է միանգամայն նոր փիլիսոփայական-աշխարհայացքային հիմք համեմատած ազատական եւ սոցիալիստական գաղափարախոսությունների հետ:

Թե՛ մարտիզմը, թե՛ լիբերալիզմը բխում են միեւնոյն ելակետից, որն է

ա) սնտեսական դեմոկրատիզմը, այսինքն հավասն առ այն, որ սնտեսական, նյութական ոլորտը որոշիչ եւ առաջնային դեր ունի հասարակական գործընթացների համար,

բ) սնտեսական դոգմատիզմը, այսինքն հավասն առ այն, որ որոշակի սնտեսական սխեմաների կիրառումը դարձադիր բերում է ցանկալի արդյունքների անկախ կոնկրետ դրամաներից:

Ի տարբերություն սրա, երրորդ ուղին ելնում է հակառակ սկզբունքներից

ա) սնտեսական ոլորտն ունի ստորադաս բնույթ իդեալների, գաղափարների, հումանիստական ոլորտների նկատմամբ,

բ) սնտեսական փառաբանությունը դեմ է հիմնվի ոչ թե սնտեսական դոգմաների վրա մարտիստական թե մոնետարիստական, այլ ելնի դրագմատիկ արդյունավետությունից հաշվի առնելով ազգային-դեմոկրատիկ շահերը, ավանդական արժեքները եւ սոցիալական-հումանիստական նկատառումները:

Երրորդ ուղին արհեստական չէ նաեւ որդես դասնագաղափարական կոնսուլցիա: Կոնկրետ հայկական աշխարհայացքի համար միանգամայն բնական է ազգային խնդիրների, հայրենասիրության եւ սոցիալական արդարության համադրումը: Այն ունի շատ խոր հիմքեր, մի կողմից էթնիկական բուն իմաստով, մյուս կողմից ավանդական փիլոսոփայական:

Այստիպով կարող ենք արձանագրել, որ երրորդ ուղու գաղափարախոսությունը որդես հայության համար բնական գաղափարական հոսանք, իրավունք ունի իր հետագա

գաղափարախոսական մանրամասն զարգացման, ինչը կարող է նաեւ խթանիչ դեր ունենալ մեր ֆաղափարական դաժժի գաղափարականացման գործում: Այս գաղափարախոսությունը հայկական միջավայրում առավելադեպ կարող է հիմնավորվել Նժդեհականության մեթոդալիմաստավորմամբ եւ արժեքավորմամբ:

* Ձախերի եւ աջերի դասական ֆաղափարական բաժանումը ենթադրում է հետեւյալը. աջերը, ընդհանուր առմամբ, կողմնակից են դաժժիականության, ավանդական արժեքների, ավելի էֆուզիվ եւ վճռական արժեքներին ֆաղափարականության հարցերում, միաժամանակ, ճշտության մեջ դաժժիականում են առավել ազատականությունը, ազատ մրցակցությունը, դեմոկրատիան նվազ դերը: Ձախերը, հակառակը ֆաղափարական ոլորտում դաժժիականում են անհատի առավել չափի ազատությունը, նոր «դրոգրեսիվ» արժեքները, իսկ ճշտության մեջ շեշտում են դեմոկրատիան, սոցիալական անադարձի խավերի դաժժիականությունը եւն.: Սեղմ ասած աջերի մոտ դեմոկրատիան ավելի ակտիվ է ֆաղափարականությունում եւ դասիկ ճշտությունում, ձախերի մոտ դասիկ է ֆաղափարականությունում, ակտիվ ճշտությունում:

Սակայն այս ճշտությունը հաճախ լուրջ հակասության մեջ է իրականության հետ: Օրինակ այսօրվա ռուսաստանյան կոմունիստները ձախ են, եթե նկատի ունենանք նրանց ճշտական ֆաղափարական գաղափարախոսությունը, եւ աջ են, եթե նրանց նկատի ունենանք որդես ուժեղ դեմոկրատիան, «դեմոկրատիկության», դաժժիական արժեքների կողմնակից: Հակառակը ռուս ազատականներն աջ են, եթե հիմնվենք նրանց ճշտական մոտեցումների վրա եւ ձախ են, եթե հաժժի առնենք նրանց մոտեցումները բուն ֆաղափարական դաժժի դիրորոշումները դեմոկրատիան, արժեքներին ֆաղափարական եւ հասարակական արժեքների նկատմամբ: Ծիժս է, վերջին մոտ երեք տարում Ռուսաստանում առկա է միտում աջ ճշտական գաղափարները համարել «դեմոկրատիկության» եւ դաժժիական արժեքների հետ, սակայն առայժմ դա միայն միտում է, եւ չկա կոնկրետ ֆաղափարական ուժ, որ մարմնավորի այդ մոտեցումները ու միաժամանակ ներկայացնի հասարակության այս կամ այն լայն խավի այդօրինակ մտածելակերպը: Նման ֆաղափարական բաժանումը դեմ է դիժժի ոչ որդես ժամանակավոր «անոմալիա» կամ «անցումային օրջանի» մի առանձնահատկություն, ինչը դեմ է ուժ թե շուտ վերանա, այլ որդես դասականորեն ձեւավորված մի գործող համակարգ, որը դեմ շատ երկար ժամանակ կդաժժիային այդ երկրում: Վերջինիս վկայությունն է այն, որ Ռուսաստանում շարունակ ձախողման են ենթարկվում այն ֆաղափարական նախագծերը, որոնք փորձում են «դասական» բաժանման հիմքի վրա սեղծել աջ եւ ձախ ֆաղափարական կազմակերպություններ:

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ **Գագիկ Տեր-Հարությունյան**

Ժամանակակից սերունդների ռազմավարությունում կարեւորագույն մաս են կազմում այսօրվա կոչված հոգեբանական գործողությունները, որոնց նդասակն է բարոյալիքը, կամազրկել իրենց առկա եւ հնարավոր հակառակորդներին, հարկադրել նրանց ընդունել որոշումներ, որոնք ձեռնու են ներազդող կողմին: Երբ այդ գործողությունները սկսում են կրել համակարգված եւ շարունակական բնույթ, վերածվում են հոգեբանական դաժժիացման:

Ներկայումս միջազգային հարաբերություններում, ավելի քան երբեք, անորոշ ու երկմասս են դարձել հակառակորդ եւ դաժժիակից հասկացությունները, ինչը ֆաղափարականներին թույլ է տալիս իրադրությունն աշխարհում բնութագրել որդես դաժժի «բոլորը բոլորի դեմ»: Այսօր հոգեբանական դաժժիացմանը վարվում են նաեւ դաժժիակիցների միջեւ:

Հոգեբանական դաժժիացման վարման ոլորտում ԱՄՆ-ը, ըստ ամենայնի, ամենաառաջավորն է աշխարհում: Սակայն, մինչ նման դիրքի հասնելը, այդ սերունդն անցել է երկար «մարտական» ուղի:

Սուև-Ցզիև, Դալլեսը եւ նրանց հեսնորդները

«Հոգեբանական դասերազմ» (ՀԴ) սերմինն առաջին անգամ շրջանառության մեջ դրվեց 1920թ., բրիտանացի ռազմական դասնաբան Ջ. Ֆուլլերի կողմից: Բայց համարվում է, որ ՀԴ-ի, որդես այդդիսինի, կոնցեպտիան առաջին անգամ մշակվել է մ.թ.ա. 5-րդ դարի չին սրատեզ եւ փիլիսոփա Սուև-Ցզիի կողմից, որի «Ռազմական արվեստի մասին» աշխատությունում շարադրվել են ընդհանուր ռազմավարության հիմունքները: Ռազմավարական խնդիրների լուծման գործիքներից է թեմանու բանականության եւ հոգեվիճակի վրա ներազդումը, եւ այդ իսկ դասնառով Սուև-Ցզիև ուսումնասիրել է նաեւ հոգեբանական ոլորտը: Սրատեզի մտերն այդ ուղղությամբ հանգել են հետեւյալին. «Կազմալուծեմ ամեն լավը, ինչը կա հակառակորդի ճամբարում, ներգրավեմ նրա նշանավոր ներկայացուցիչներին հանցագործ ձեռնարկումներում, անհրաժեշտ դահին նրանց դարձեմ ծաղրի առարկա, օգտագործեմ համագործակցությունն ամենանողկալի մարդկանց հետ, տեղեկությունների, հանցակիցների գնման եւ խոստումներ տալու գործում եղեմ առատաձեռն»:

Հենց այս սկզբունքներն էլ դրվեցին հոգեբանական գործողությունների (ՀԳ) վարման հիմունքներն ուսումնասիրելու համար: Կառավարվող կառավարվողների կողմից կատարվող գործընթացին 2-րդ Համաշխարհային դասերազմի տարիներին: Այդ ժամանակահատվածում բացառիկ հաջողությունների հասան անգլո-ամերիկյան ուժերը: Իբրեւ օրինակ բերեն հակահիտլերյան գրականության տարածման նրանց հնարամտություններից մեկը. գերմանական գնացիների վրա օդային հարձակումների ժամանակ ռուսների հետ նետվում էին նաեւ թերթեր, որոնք փաթեթավորված էին հեռախոսագրերից եւ գործակալներից ստացված հասցեներով ծրարների մեջ: Ռմբակոծումներից հետո ճշտադահ ու մանրախնդիր գերմանացիները հավաքում էին «անվնաս» մնացած փոստը (կարծելով, որ այն եղել է գնացում) եւ ուղարկում իրենց հասցեատերերին: Ստացվում էր կրկնակի արդյունավետություն. բնակչության վրա ազդում էր ոչ միայն եւ ոչ այնքան թերթերում դարձնակված բարոզությունը, որքան հենց գերմանացի փոստատերերից թերթեր ստանալու երեւոյթը: Նկատենք, որ վերոհիշյալ ՀԳ-ի մեթոդաբանական մասին ամերիկյան եւ բրիտանական հասուն ծառայությունները հանրությանը տեղեկացրել են միայն 2001 թվականին:

Սակայն 2-րդ աշխարհամարտը հանդիսացավ մեկ այլ ոչ դակաս դաժան դասերազմի նախերգանք, որն ամերիկացի դիվանագետ Քենանի մատուցմամբ կոչեցին «սառը»: Սուև-Ցզիի ուսումնաբեր դրվեց Արեւմուտք-Արեւելք առնակատման գաղափարախոսության հիմունքներ: ԱՄՆ Ազգային անվտանգության խորհրդի առաջին դիրեկտիվներում արդեն իսկ նշված էր, որ «լայնածավալ ՀԴ-ներ վարելը ԱՄՆ կարեւորագույն խնդիրներից է»: 1945թ. ԱՄՆ Կոնգրեսում արտասանած իր նշանավոր ճառում հանրահայտ Ալեն Դալլեսը հետեւյալ կերպ նկարագրեց Ռուսաստանի (ԽՍՀՄ) ժողովուրդների դեմ դայարի ռազմատարությունը. «Քառս սփռելով այնտեղ մենք իրենց իրական արժեքներն աննկատ կփոխարինենք կեղծերով ու կսփռենք նրանց հավատալ այդ կեղծ արժեքներին Գրականությունը, թատրոնը, կինոն կդատկերեն ու կփառաբանեն ամենացածրորակ մարդկային զգացումները: Մենք դեմք է օգնենք եւ բարձրացնենք այնդիսիներին, որոնք կսկսեն սերմանել մարդկային գիտակցությունում սեփական, բռնության, սաղիզմի, դավաճանության, այլ խոսքով ցանկացած անբարոյականության դատատուներ: Պետության ղեկավարությունում մենք կստեղծենք ատոս եւ անկարգություն: Աննկատ կօժանդակենք չինովնիկների հիմարությունը, կաշառակերությունը, անսկզբունքայնությունը: Ազնվությունն ու օրինավորությունը կծաղրվեն, կվերածվեն անցյալի մնացուկի Գլխավորադես կհենվենք երիտասարդության վրա կբարոյալենք, կանառակացնենք, կողծենք նրան: Մենք նրանց կդարձնենք աղազգային լկտներ, տափակամիտներ:

Եվ միայն էները, շատ էները կենթադրեն կամ կհասկանան, թե ինչ է կատարվում: Բայց նման մարդկանց մենք կդնենք անօգնական վիճակի մեջ, կդարձնենք ծաղրի առարկա, կզսնենք նրանց գրդարտելու եւ հասարակության տակամբ հայտարարելու միջոցներ»:

Սոււն-Յզի - Դալլեսի դոկտրինան դարձավ ամերիկյան դեսպան ֆաղափականության կարեւորագոյն սարրերից մեկը: 50-ականների վերջին ի հայտ եկած Զ. Զիսինցերի «Միջուկային դաշտերազմների ռազմավարական կոնցեպցիան» նույնպէս շատ բանով հիմնվում է հակառակորդի հոգեբանական ճնշման ու շանսաժի վրա: 1975թ. Ջորջ Բուլ ալագին ԿՀՎ սնորտն նշանակելիս նախագահ Ռ. Նիքսոնը նրան խորհուրդ սվեց «հասուկ ուժադրություն դարձնել հետախուզության ոլորտում Սոււն-Յզիի թողած ժառանգությանը», որտեղ, Նիքսոնի կարծիքով, գլխավորը «հակառակորդի կառավարման» տեսությունն է:

ՀԳ վարման նպատակով Պենսագոնի կազմում ստեղծվեցին հասուկ ստորաբաժանումներ: Այս ստորաբաժանումների համար հավաքագրվում են դասնաբաններ, լեզվաբաններ, հոգեբաններ ու սոցիոլոգներ, որոնց «մարզում» են ճանաչված համալսարանական եւ վերլուծական կենսրոններում: Այդ կենսրոնները գործում են այնպէս, ինչպէս Ջորջ Օրուելի «1984» գրքում նկարագրված «ճշմարտության նախարարությունը», այսինքն հետեւում են «ճշմարտությունը սուտն է» կարգախոսին: Նրանց աշխատակիցները հասկացությունների նենգափոխման, դասնության կեղծման ոլորտներում եւ նմանօրինակ այլ գործերում դառնում են վարդեսներ: Այդ կենսրոններում առանձնակի ուժադրություն է դարձվում «ուղեղների լվացման» տեխնոլոգիային:

Օրինակ եթե հարկավոր է նվազեցնել կաթոլիկ եկեղեցու ազդեցությունը, ապա կարելի է վերցնել դաթոլոգիկ բնագոյների տեր ինչ-որ երգչուհու եւ անվանել նրան «Մադոննա» (Ասվածամայր): Այնուհետեւ, գովազդի վրա միջոցներ չխնայելով, նրան դարձնել ամբոխի կուռք: Արդյունքում ֆրիսոնյա եւ, մասնավորապէս, կաթոլիկ երիտասարդության միջավայրում «մադոննա» բառն ու հասկացությունը կարող են զուգորդվել նաեւ այդ թեթեւաբար աղջկա հետ: Եվ նման օրինակները շատ են:

Ավելի ուշ 90-ական թվականներին ի հայտ եկան նաեւ տեղեկատվական դաշտերազմների առաջին հայեցակարգերը, եւ հոգեբանական ու տեղեկատվական դաշտերազմները սկսեցին դիտարկվել մի ամբողջության մեջ: Իսկ 2001թ. ամերիկյան «ՌԵՆԴ» «ուղեղային տեսք» մշակեց նոր, երկրորդ սերնդի տեղեկատվական-հոգեբանական գործողությունների դոկտրինան, որի հիմնական կետերը ոչ հոգեւոր եւ բարոյագուրկ մթնոլորտի ստեղծումը, ֆաղափական լարվածության ու ֆաոսի ստեղծման նպատակով հասարակական գիտակցության մանիպուլացումը, տառացիորեն կրկնում են Սոււն-Յզիի եւ նրա հետեւորդ Ալեն Դալլեսի մտքերը: Այժմ խոսվում է աղագայի տեղեկատվական-հոգեբանական դաշտերազմների հայեցակարգերի մշակման մասին:

Որպէս հոգեբանական դաշտերազմի դասական օրինակ կարելի է դիտել Միացյալ Նահանգների եւ Մեծ Բրիտանիայի կողմից Իրաֆի դեմ կիրառվող հոգեբանական գործողությունների ողջ համախումբը: Հայտնի է, որ Իրաֆի դեմ այն իրականացնում է Պենսագոնի ՀԳ 4-րդ ստորաբաժանումը: Նշենք, որ լայնածավալ ՀԳ իրականացնելու ընդհանուր սցենարում իրենց հասկացված դերն են կատարում բարձրասիճան դաշտերազմները անգամ ԱՄՆ նախագահը: Տարուց ավելի ժամանակ է անցել, երբ ԱՄՆ նախագահ Զ. Բուլը եւ Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Թ. Բլերը հրադարակայնորեն հայտարարեցին Իրաֆին հարվածելու իրենց մտադրության մասին: ԱՄՆ դաշտերազմական եւ «տեղեկացված» աղբյուրներից շարունակաբար հայտնում էին Իրաֆի դեմ ռազմական գործողությունների սկսման հերթական «ճշգրիտ անսաթիվը»: Անգամ հաղորդագրություն եղավ, թէ «Պենսագոնի փորձագետները զբաղվում են Իրաֆի տարածում այն թիրախների ուսումնասիրմամբ, որոնց հնարավոր է հասցվեն միջուկային հարվածներ»: Այս ամենը ստեղծեց մոտալուտ դաշտերազմի տազմադր եւ հոգեբանական ճնշում ոչ միայն Իրաֆի, այլ նաեւ համաշխարհային հանրության վրա:

Ներկայումս տարվող «հակաախաբեկչական դաշտերազմում» առանցքային տեղ է հասկացվում տեղեկատվական-հոգեբանական ներազդման գործողություններին: Փսիխոլոգի տոտալ բորբոնման արդյունքում աշխարհը սուղվում է երկարատեւ լարվածության մեջ, եւ բացառ-

ված չէ, որ դատաբանական սկզբունքները, մեկուկես տարվա լարվածությունից հետո, նույնիսկ թերություններ ընդունեն:

Հոգեբանական գործողությունները եւ մեծ

Այնպես է, որ ՀԳ-ի արդյունավետությունը կախված է սվյալ ժողովրդի հոգեմտածելակերպի (մեծաբանական) ընթացումից: Ուստի հասուկ ծառայությունների կարելուագույն խնդիրներից է հետաքննություն ներկայացնող ժողովրդի հոգեբանության եւ աշխարհայացքի ուսումնասիրումը: Այդ գիտելիքները բացառիկ արժեքներ են ստանում դատաբանական ժամանակագրացում: Օրինակ, 2-րդ Համաշխարհային զորքերին «ռուսական ոգու» մեկնության համար գերմանական ռազմական հետախուզությունը Աբվերը, ուսումնասիրում էր ռուսական բիլիմաները:

Խաղաղ ժամանակներում ժողովրդի հոգեբանության իմացությունը թույլ է տալիս նրա հոգեմտածելակերպից առանձնացնել որոշիչ գործոնը եւ դրա հիման վրա կառուցել իր հետ հարաբերությունները: Մասնավորապես, հենց դրանով է բացատրվում աշխարհում աճող էթնոհոգեբանական հետազոտությունների ծավալը: Եւ դրանք ոչ միայն տարբեր թեմաներով բազմաթիվ գիտաբաններն ու բնակչության հարցումներ են, այլեւ «Ալֆրեդի սեյնյակի» նման ուղղակի էֆեկտներն են:

Այնուհետեւ, ամեն ինչ կախված է սվյալ ժողովրդի հանդեպ ունեցած մտադրություններից: Որոշ դեպքերում նրան ներհանգում են սեփական մեծության զգացում եւ ազդեցիկ գաղափարներ, ինչպես դա կատարվեց Կոստվոյի ավրանացիների հետ: Մյուս դեպքերում փորձում են «սկզբ» ժողովրդի հոգեմտածելակերպը, դարձնել նրան ամուլ եւ հնազանդ:

Սակայն ցանկացած ժողովրդի հոգեմտածելակերպ, առավել եւս ֆաղափարական ավանդույթներով հարուստ ժողովրդի, ունի բարդ կառուցվածք: Հայի հոգեկերտվածքը եւ բարձրորակ ձիրքերը նրան դարձնում են դժվար խոցելի: Ըստ երեւոյթին, սա հասկացել են նաեւ մեր թեմաները:

Ներկայումս ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ մեր տարածաշրջանի աղաքան ձգում են լուրջնալուրել այլ երկրների մայրաքաղաքներում: Համաձայն այդ լուրջների, անդրկովկասյան գործերում խիստ կարելուր տեղ է հասկացվում Թուրքիային որդես տարածաշրջանային տերության: Այս երկրի եւ նրա ռազմավարական դաճնակիցների լուրջներում Հայաստանը ներկայիս սահմաններով եւ մարտնակ բանակով, իր «տարրինակ» ժողովրդով, որը, հակառակ ամենի, տարածաշրջանում միակն է կարողացել դաճողանել դեռականության հասկանիւնները, չի տեղավորվում:

Մինչդեռ թուրքերը հոգեբանական ոլորտում իրենց զգում են որդես հայերի ֆաղափարական հակադասեր: Այդ դատաբանական նրանք բարդույթավորվում են եւ չեն կարողանում իրենց համար մտակել մեզ հետ գոյակցելու փչ թե շատ հանդուրժելի մոդելներ: Ուստի նրանց եւ իրենց դաճնակիցների առաջարկած հայ-ադրբեջանա-թուրքական հակամարտության լուծման սխեմաները հիմնված են մանիպուլյացիաների վրա: Սակայն հայերի է որդեսգի կարողանան կառավարել մարդուն եւ ժողովրդին, դեճ է սկզբում նրան «մախադատարտել» «լվալ» ուղեղը, կազմալուծել նրա հոգեմտածելակերպը, այսինքն անցկացնել դասական հոգեբանական գործողություններ:

Հենց այս համատեղում էլ ի հայտ եկան բազում «հաճատարներ», որոնց շարքում հասկադես դեճ է առանձնացնել նախկին մարտիս, ներկայումս ամերիկա-թուրքական «գաղափարական ճակատի» աշխատավոր Ռոնալդ Սյունիին:

Թույլ տան մեզ մեջքերում կատարել վերջինիս «Հայացք Արարաին. Հայաստանը նոր դատաբանությունում» գրքի առաջաբանից: Համաձայն հեղինակի իր այդ «հետազոտության» նդատակն է «խարխլել ֆաղափարական ազգայնականների գաղափարախոսության հիմքերը»:

Ջարմանալի չէ, որ այս ««դասնաբանի» աշխատություններով հասկալու հիացած է Անկարայում ԿՀՎ նախկին ռեզիդենտ, այժմ «ՌԵՆՂ»-ի աշխատակից Փոլ Յենցը:

Նշենք, որ հոգեբանական-սեղեկասվական ներազդման դեմ դայբարը ցանկացած դեպքում ազգային անվանագրության համակարգի առաջնահերթ խնդիրներից մեկն է (այս առիթով նկատենք, որ թուրքական Յեսախուլուրյան ազգային կազմակերպության ՄԻԹ-ի կառույցի մեջ մտնում է նաեւ այսուհետ կոչված «Հոգեբանական դաշտանության» ստորաբաժանումը): Միեւնույն ժամանակ, այդ ոլորտում արդյունավետ հակադայբար մղելու համար նախադեմ անհրաժեշտ է ունենալ ազգային շահերը եւ արժեքները ներկայացնող անվանագրության հայեցակարգ:

ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԱՐՄԵՆ Այվազյան

Համառոտաբար նոր համակարգ կամ նոր աշխարհակարգ ասելով ընդունված է հասկանալ 1990-ական թթ. սկզբից մինչև այսօր ձգվող ժամանակաշրջանը, այսինքն երբ խորհրդային Միության փլուզումով ԱՄՆ-ը մնաց որդես միակ ու դեռևս իր մրցակիցը չունեցող գերերկիրը: Աշխարհը դարձել է զուգահեռաբար կանխատեսելի, առավել մասնատված եւ վստահալից, զուգահեռաբար կտրուկ աճել է ռազմական հակամարտությունների թիվը: Ամերիկյան Ազգային Պաշտպանության խորհրդի հիմնադրամ (National Defense Council Foundation) վերլուծաբանական կենտրոնի հաշվարկով սառը պատերազմի օրոք ռազմական հակամարտությունների մեջ ներգրավված էին սարեկան միջինը 35, 2000 թ.-ին 68, 2001-ին 59 ղեկավարներ: Սրա դասճառն այն է, որ Միացյալ Նահանգների հնարավորությունները որքան էլ ահռելի են, այդուհանդերձ թույլ չեն տալիս ստեղծել խոշոր հակամարտություններից զերծ գլոբալ այնպիսի մի իրավիճակ, ինչպիսին «սառը պատերազմի» օրոք հաստատվել էին զույգ գերերկիրները իրենց արբանյակ-դաշնակիցների հետ միասին:

Որո՞նք են մյուս հիմնական «մակրո» չափանիշները, որոնք սարքերում են հին սառըպատերազմյան աշխարհակարգը նոր աշխարհակարգից ուղղակիորեն անդրադարձնելով փոքր ղեկավարներին եւ ղեկավարներին չունեցող ճնշված ժողովուրդների շահերի վրա: Ջննենք չորս այդպիսի մակրոչափանիշ բարոյականը, սնտեսականը, ռազմականը եւ հոգեւոր-մշակութայինը:

Բարոյական մակարդակի վրա դասերը շատ հստակ է. որեւէ առաջընթաց չի գրանցվել: Վկա վերջին տասնամյակի ընթացքում սարքեր ղեկավարների իրականացրած զանգվածային հանցագործությունները, ցեղասպանական կոտորածները (genocidal massacres), էթնիկական զտումները, բնակչության ցեղահանությունները եւ, զուգահեռաբար, այդ ամենի նկատմամբ մեծ սերունդների դրսեւորած անսարքությունը: Մասնավորապես, կարելի է վերհիշել 1994թ. 800.000 թուրքիների եւ «չափավոր» հուրանների սղանդը Ռուանդայում, 1990-95թթ. բալկանյան իրադարձությունները, ֆրակայան շարժումների եւ ազգային ինքնության ճնշումները Թուրքիայում եւ այլն:

Այն դեպքերում, երբ մեծ սերունդները, «մարդասիրական միջամտություն» անվան սակ, ռազմական ուժով ուղղակիորեն միջամտել են իրադարձություններին, նրանք դարձյալ, նախեւառաջ, հետադարձ են հստակ աշխարհաբաղադրական շահ, լինի դա Քուվեյթում 1990թ., Բոսնիայում 1995թ., Կոսովոյում, թե Արեւելյան Թիմորում 1999թ.:

Բացահայտվել է եւս մի հետաքրքիր մտեցում. «մարդասիրական միջամտությունը» իրականացվել է միայն միջազգային աստարտում մեկուսացված եւ թուլացած ղեկավարների Իրաֆի, Հարավսլավիայի, մասամբ Ինդոնեզիայի նկատմամբ: Մինչդեռ հզոր կամ դաշնակից ղեկավարներին նույնափոքր վարագոծի դարձնելով ռազմական կամ թեկուզ սնտեսական ճնշումներից մասին խոսք անգամ չի եղել (մնան օրինակներից են Թուրքիայում ֆրեյի դեմ կիրառվող ռասիստական ճնշումները եւ Իսրայելի կողմից Պաղեստինի երկարատեւ օկուպացիան): Ընդհանուր առմամբ միջազգային հարաբերություններում խաղի կանոնները շարունակում են թելադրել ուժը եւ սեփական շահը: Սակայն ճիշտ չէր լինի այս միտումները կաղել զուտ բարոյականության հետ: Խնդիրն ավելի խորային է. դարձապես ներկա միջազգային ֆաղափական համակարգի դարձանները նույնիսկ ամենահզոր սերունդներին թույլ չեն տալիս բարոյական չափանիշը դարձնել իրենց արժանի ֆաղափականության ուղեկցի:

Այսպիսով նոր աշխարհակարգի բարոյականությունը հին աշխարհակարգերի բարոյականությունից փչ է սարքերվում միջազգային հզոր ուժերը դարձյալ գործում եւ

առաջնորդվում են «իմ ժառանգությունը վեր է» սկզբունքով: Տարբերությունն այն է, որ հաղորդակցության արդի միջոցները որոշ հնարավորություն են սալիս արագ եւ ուղղակիորեն ազդելու ժողովրդավարական համակարգ ունեցող մեծ տերությունների հասարակական կարծիքի վրա: Սակայն նույնիսկ այդ սահմանափակ միջոցից օգտվելու համար փոքր ղեկավարությունների եւ ժողովուրդների ռեսուրսները չեն բավարարում:

Ի տարբերություն բարոյականի՝ սնտեսական մակարդակի վրա փոփոխություններն ակնհայտ են եւ արտահայտվում են նրանում, որ Արեւմուտքը, ու նախեստառաջ ԱՄՆ-ը, էլ ավելի ամրապնդեցին իրենց դիրքերը համաաշխարհային սնտեսության մեջ: Մասնավորապես նրանց հաջողվեց սնտեսական վերահսկողություն հաստատել նախկինում իրենց անհասանելի ԽՍՀՄ ողջ տարածքի վրա: Այս գործում զգալի դեր կատարեցին համաաշխարհային սնտեսական կառույցները, հատկապես Միջազգային արտադրության հիմնադրամը: Նախկին ԽՍՀՄ տարածքում սնտեսապես բավական բարեկեցիկ կյանքով ապրող միլիոնավոր մարդիկ ընդամենը երկու-երեք տարվա ընթացքում գլորվեցին աղքատության գիրկը, որից դուրս գալու ճանապարհները դեռեւս չեն ուղղված: Այժմ դժվար է ասել, թե որքանով էին խաղաղ ժամանակների համար այս աննախադեռ անկման դասճանճերը գիտակցաբար ուղղորդվում կամ կառավարվում դրսի ուժերի կողմից: Սակայն գոնե մի բան դարձ է. Արեւմուտքի վերահսկողության սակ զգնվող միջազգային ֆինանսական կառույցները, հետադարձապես տարածքի ղեկավարներին (ինչպես եւ այլուր) սկսեց խրհուրդներով ու վարկերով հանդերձ, սնանկ դուրս եկան դրությունը շարժելու եւ ճգնաժամը հաղթահարելու գործում:

Վերջին տարիներին անցկացված հետազոտություններն աներկբայորեն մասնացույց են անում, որ նոր աշխարհակարգի գոյատևման կարճաժամկետ ժամանակահատվածում կտրուկ արագացել են աղքատ երկրների հետագա աղքատացումը եւ հարուստ երկրների հետագա հարստացումը: 1970-ից մինչև 2000թ. ընկած ժամանակամիջոցում 1,6 միլիարդ բնակիչ ունեցող հարյուր երկրներ ամրապնդվեցին սնտեսական անկում. դրանց գրեթե կեսում միջին եկամուտներն ավելի ցածր էին, քան 1970թ.: Մոլորակի 1,2 միլիարդ բնակիչների օրական եկամուտը 1 դոլարից ավել է, այսինքն՝ բազմաթիվ ցածր եվրոպական միջին ցուցանիշից, որն օրական 60 դոլար է:

Բրիտանացի հետազոտողների գնահատականներով Արեւմուտքն ստիպել է աշխարհի մյուս երկրներին բացել իրենց շուկաները առանց փոխադարձաբար նույնը կատարելու: Չարագող երկրները տարեկան կորցնում են 100 միլիարդ դոլար արեւմտյան երկրների սեփական արտահանմանը սրվող լրավճարների եւ ներմուծման առջեւ դրված առեւտրական դասմեծների դասճանճով: 2000թ. միայն գյուղատնտեսության համար դրանք հասնում էին 245 միլիարդ դոլարի, ինչը մոտավորապես 5 անգամ ավելի էր այդ տարվա ընթացքում Չարագող երկրներին Արեւմուտքի տրամադրած գումարից: Չարագող աշխարհի արտադրական ապրանքների առջեւ տուրքային դասմեծները միջինը 4 անգամ ավելի բարձր են, քան ինդուստրիալիզացված աշխարհի ապրանքների առջեւ դրված տուրքերը: Ամենամիջ Չարագած 49 երկրներից (որտեղ մոտ 300 միլիոն մարդ ապրում է ՄԱԿ-ի հաստատած աղքատության սահմանագծից ներքեւ) ԱՄՆ մտնող կաշի, կոշիկներ, սեփսիլ եւ այլ ապրանքներն ենթարկվում են այնպիսի բարձր մուտքատուրքերի, որոնք այդ երկրների վրա ավելի թանկ են նստում, քան ԱՄՆ-ից նրանց ստացած օգնությունը: Ուրուգվայի մուտքատուրքերի նվազմանն ուղղված բանակցությունների փուլում (ստորագրվել է 1994թ.) Արեւմուտքը խոստացավ 36 տոկոսով իջեցնել գյուղատնտեսությանը սրվող լրավճարները, որին ի դասախան Չարագող երկրները ղեկ է իջեցնեցին իրենց գյուղատնտեսական ապրանքների առջեւ դրված մուտքատուրքերը: Չարագող երկրները կատարեցին իրենց խոստումը եւ մոտավորապես կիսով չափ նվազեցրին իրենց մուտքատուրքերը: Չարագած երկրները չկատարեցին դասճանճի իրենց մասը՝ թողնելով իրավիճակն այնպես, ինչպես այն կար 1994թ.:

2002թ. օգոստոսին Յոհանեսբուրգում կայացած ՄԱԿ-ի Երկրի Չարագածան հարցերին

նվիրված գազաթափողվում Հարավաֆրիկյան Հանրապետության նախագահ Թիաբո Մբեկին, կոչելով վերջ դնել «գլոբալ աղարթեիդին», նախագգուցաբեց. «Կենսունակ չէ համա-խարհային այն հասարակությունը, որը հիմնված է բյուրերի աղբասության ու ֆչերի բարգավաճման վրա եւ բնութագրվում է հարսության կղզակներով, որոնք Երջաղասված են աղբասության օվկիանոսով»:

Համախարհային ճնշեսության այսդիսի իրավիճակն սեղծում է նաեւ մեծ լարումներ, որոնք արդեն մոտ աղագայում կարող են Եաս լուրջ ցնցումներ առաջացնել միջազգային ֆաղաֆական համակարգում. դա վերջերս ընդունում են անգամ արեւմտյան դեսությունների որոշ առաջին դեմեր եւ առաջասար վերլուծաբաններ:

Ռազմական մակարդակի վրա փոփոխություններն ամենաակնառուն են: Տարեցսարի մեծանում է ԱՄՆ-ի գինուժի սեխնուղոգիական եւ սեղեկասվական (ինֆորմացիոն) առաջընթացը եւ «դոկվածությունը» ոչ միայն Ռուսասանից, այլեւ ՆԱՏՕ-ական դաշնակիցներից: ԱՄՆ-ը այժմ միակ գերեսությունն է, որն ընդունակ է մեծաթիվ մարդկային եւ կրակային ուժեր սեղափոխել ու կիրառել աշխարհի ցանկացած վայրում: Ահա իրականությունը դասկերող մի ֆանի դերձախոս փաստ. 1999թ. Միացյալ Նահանգները ռազմական նղասակներով ծախսել է 283.1 միլիարդ դոլար, մինչդեռ Ռուսասանը 56.8, Ճաղոնիան 40.4, Չինասանը 39.9, Ֆրանսիան 37.9, Մեծ Բրիտանիան 36.9, Գերմանիան 31.1: 2001թ. ԱՄՆ-ի ռազմական ծախսերը կազմել են 306 միլիարդ դոլար (չհաշված սեղեսմերի 11-ից հեսո նախագահ Բուշի հայտարարած 40 միլիարդանոց հավելումը), այսինքն մոտ 85 տկոսով ավելի, ֆան ՆԱՏՕ-ի մյուս 18 անդամները միասին վերցրած: Իսկ 2002թ. ԱՄՆ-ի ռազմական բյուջեն ունեցել է վերջին 20 սարվա մեջ ամենակտուկ աճը կազմելով Եուրջ 340 միլիարդ դոլար:

Վերջաղես, հոգեուր-մԵակութային ոլորտում նույնդես դիսվում է ամերիկյան բարերի եւ զանգվածային մԵակույթի սարածում ի հաշիվ սեղական մԵակույթների եւ ավանդույթների: Այս բնագավառում հասկաղես մեծ դեր են կասարում անգլերենի հաղթարԵավը եւ ինեսերնեսի սարածումը:

Համախարհային անկայունությանը նղասող Արեւմուսփի եւ մահմեդական աշխարհի միջեւ արդեն իսկ առկա հակամարտությանն առաջիկայում հնարավոր է գումարվի եւ լուրջ աղակայունացման սեղիֆ սա նաեւ գնալով թափ առնող լարվածությունների աճը բուն Արեւմուսփի ԱՄՆ-ի եւ Եվրողական միության միջեւ:

Հեսաառղղասերազմյան Երջանում ընթացող աշխարհաֆաղաֆական զարգացումները նման չեն դիվանագիտության վերջին երկու դարի դասնությունից ծանոթ ազդեցության ոլորտների վերաբաշխման ավանդական խաղերին: Համընդիանրացման (գլոբալիզացիայի) ընդիանուր դորցեսներն առաջիկա մեկ-երկու սասնամյակում ԱՄՆ-ի եւ նրա դաշնակիցների համար հնարավոր են դարձնում համախարհային հարաբերական սիրաղեսությունը: Համենայնդեղս ԽՄԴՄ փլուզումից հեսո առաջ եկած ԱՄՆ-ի համախարհային միանձնյա առաջնորդությունն ընդունել է կայուն ձեեր: Աշխարհի «ամերիկակեներնությունը» խոսսանում է ձգվել առնվազն մեկ-երկու սասնամյակ եւս, հնարավոր է ավելի երկար: Միջին Ասիայում, Աֆղանսսանում եւ Պակիսսանում ԱՄՆ-ի բազաների հասսասումը գալիս է էլ ավելի նեղացնելու Ռուսասանի աշխարհաֆաղաֆական ազդեցության Երջանակները:

Մեր օրերում մեծ սերությունները ձգտում են հասսասել իրենց սիրաղեսությունը ոչ թե բռի ուժով, այլ ճնեսական լծակների հնուս օգսագործմամբ ու հոգեուր-մԵակութային արժեքների գերիշխանության հասսասմամբ: Վերջերս արղյունավեսորեն օգսագործվում են նաեւ այնդիսի լծակներ, ինչդիսիֆ են փոբ Ժողովուրդների վերնախավերի (հասկաղես նրանց աշխարհընկալման եւ մսփի) վրա վերահսկողության սահմանումը կամ այդ վերնախավերի ուղղակի կաշառումը:

Հեսաֆրական են մեծ սերությունների սիրաղեսություն եւ ազդեցություն հասսասելու ընդիանուր կանոնները.

1) հնարավորին չափ ադապտվել վերահսկողության սակ հայտն-վողի կամավորությունը,
 2) փորձել բացարձակ վերահսկողություն հաստատել ոչ թե այս կամ այն սարածաբանի կամ աշխարհառազմավարական նշանակություն ունեցող խնդրի մի մասի, այլ հարաբերական վերահսկողություն ամբողջ այդ սարածաբանի կամ խնդրի վրա,

3) հակամեծ շահեր ունեցող ղեկավարները ջախջախել ու հղատակեցնել ոչ թե մարտի դաշտում, այլ վերածել այն համագործակցող ղեկավարության, որով մեծադեպ հեշտանում են նրա վերահսկողությունը եւ ուղղորդումը,

4) հմտորեն խույս տալ վերահսկողություն հաստատելու փորձերի դեմ ամենավստահաբար ախտյանից հայրենասիրական-ազգայնական զգացմունքների հետ բախումից: Այս առումով ռազմական միջամտությունները Կոսովոյում, Չեչնիայում եւ Աֆղանստանում ընդհանուր կանոնը հաստատող բացառություններ են:

Խաղի հեճուղի այս կանոններով ԱՄՆ-ը առայժմ կարողացել է հարաբերական վերահսկողություն սահմանել մոլորակի մեծ մասի վրա: Եվ սա չեն էլ թափանցում ԱՄՆ-ի համաաշխարհային գերիշխանության ու հետագա ծավալադաշտության ջանքերը: Ահա ընդամենը մեկ մեջբերում այդ շրջանակների վառ ներկայացուցիչ Ջեյմս Բեյթսի կողմից: «Շախմատային մեծ խաղերը. Ամերիկայի առաջնությունն ու նրա աշխարհառազմավարական հրամայականները» գրքից. «Ամերիկյան համաաշխարհային համակարգը շատ ավելի լայնորեն է կիրառում կոոպերացիայի սեփական (օրինակ դարձված ախտյանների Գերմանիայի, Ճապոնիայի եւ վերջերս նույնիսկ Ռուսաստանի հանդեմ), քան դա անում էին անցյալի իմպերիալիստական համակարգերը: Այն նաեւ մեծադեպ օգտագործում է օտար կախյալ վերնախավերի վրա ոչ ուղղակիորեն ազդելու միջոցառումները»:

Ամերիկյան վերահսկողությունից ցցուն կերպով դուրս են մնացել Իրանը, Իրաքը (որը մեկուսացված եւ կիսադաշտաված վիճակում է), Կուբան, Հյուսիսային Կորեան եւ, իհարկե, Չինաստանը: Ռուսաստանը, ղախտանելով հանդերձ իր հզորագույն միջուկային զինադաշտը, այդուամենայնիվ զգալիորեն հայտնվել է ԱՄՆ-ի ֆաղափական վերահսկողության ու հոգեւոր-մշակութային ազդեցության սակ:

Վերոհիշյալ խաղի կանոններով են առաջնորդվում նաեւ մյուս մեծ ղեկավարները, ներառյալ Ռուսաստանը, որը, սակայն, առայժմ փորձում է ամրադրել իր ազդեցության գոտիները շատ ավելի փոքր աշխարհագրական ընդգրկմամբ իրեն անմիջականորեն հարող ղեկավարներին սարածագոտում:

Նոր աշխարհակարգի դաշնակցությունն ճնշված ժողովուրդների միջեւ արդյունավետ համագործակցությունն անհնար է դառնում հաղորդակցության բարդությունների, նրանց սրամադրության սակ եղած ռեսուրսների դակասի եւ, ամենակարեւորը, սարբեր մեծ տեղությունների ազդեցության սակ լինելու դաշնադրով: Մեծ ղեկավարները եւս ամենեւին շահագրգռված չեն դաշնակցությունը փոքր կամ ճնշված ժողովուրդների շահերը: Այդ ժողովուրդների ճակատագիրը կարող է բարելավվել միայն սեփական ուժերով առանց դրսից ստացվելիք օգնության հետ սին հույսեր կադելու:

ԹՈՒՐԹԻՎՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽԱՉՍԵՐՈՒԿՈՒՄ
Սարգիս Հարությունյան

2002թ. նոյեմբերին կայացած խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում Թուրքիայում իշխանության գլուխ եկած չափավոր իսլամիստների «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցությանը (ԱԶԿ) սղատում էին ոչ միայն ներաղափական բազմաթիվ խնդիրներ, հիմնահարցեր կադված թուրքական սնտեսության եւ դեմական համակարգի հետ, այլեւ լուրջ

մարտահրավերներ արժանի ֆաղափականության բնագավառում:

Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում էր Եվրամիության ընդլայնմանը եւ այդ ֆոնի ներքո կրկին կարելու ված կիրառության հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացի վերսկսմանը, ինչպես նաեւ ասիճանաբար թեժացող իրաֆյան հարցին:

Եվրամիություն-Թուրքիա

Թուրքիայի ձգտումը դեղի Եվրոդա, իսկ ավելի ճիշտ Եվրամիություն, ունի մի ֆանի դասճառ, որոնք սկզբնավորվում են ինչպես թուրքական դեղության առջեւ դրված խնդիրներից, այնպես էլ անգլո-սաֆունական «ուժի կենսոնի» ռազմավարական հաճվարկներից:

Նախ թուրքական դեղության առջեւ դրված խնդիրները, այսինքն Աթաթուրքի գաղափարախոսությունը: XX դարի երկրորդ տասնամյակում, երբ փլուզվեց Օսմանյան կայսրությունը, սվյալ դադի որոշումներ կայացնող թուրքական ռազմաֆաղափական վերնախավի առջեւ ծառացավ բավականին դժվար մի խնդիր. այսուհետեւ ո՞ր դեղ է ռարժվի թուրք ժողովրդի դեղական կառույցը:

Առաջին աճխարհամարտի արդյունքում դարձված Թուրքիան կորցրեց իսլամական աճխարհ ֆաղափակրթական միավորի անունից հանդես գալու իրավունքը եւ ամենակարելուը հնարավորությունը, մանավանդ որ սկսեցին առաջ գալ արաբական զանազան դեղություններ, որոնց վերնախավը մի ֆանի սերունդ է, ինչ հրաժարվում էր թուրքական գաղափարի ճանաչել որդես մահմեդականների առաջնորդ խավիֆ:

Այսդիսով մոր Թուրքիայի լիագորությունները սահմանափակվելու էին ռարֆային մահմեդական դեղության դերով: Եվ բացի այդ իսլամի աճխարհում կրոնի դերը եւ նրանով դայմանավորված արժեհամակարգն այդ ժամանակ սկսեցին սահմանափակվել. առաջ մղվեց ազգայինը: Ազգայնական գաղափարների աճը Եվրոդայում իր ազդեցությունը թողեց անգամ իսլամի ֆաղափակրթության կարծի դաճում. նորաստեղծ արաբական դեղություններն իրենց հիմնում կրում էին ազգային ուղղվածություններ: Եվրոդայում կրթություն սաացած եւ եվրոդական մոր գաղափարներով դասխարակված երիտասարդությունը, վերադառնալով հարազատ հայրենիք, իր դասկերացումներում սկսում էր այլ կերդ ընկալել կիսագրագես մոլլաներին:

Այդ դայմաններում ազգայնացվող իսլամական աճխարհի դարազայում, մոր Թուրքիայի դեղական համակարգը չէր կարող կառուցվել իսլամական աճխարհայացֆային դրույների վրա: Բացի այդ, հանրադեղական կարգերը, որոնք Թուրքիայի համար սահմանեց Աթաթուրքը, իրենց հիմնում ունեին եվրոդական էություն: Ելին աճխարհայացֆային ճգնաժամից, որում հայնսվել էր Թուրքիան Առաջին աճխարհամարտից հետո, կարծես թե զսնվեց: Եվրոդական կամ արեւմտյան արժեհամակարգի վրա կառուցված հանրադեղական Թուրքիա. սիա Աթաթուրքի եւ նրա հետնորդների իդեալը: Դեղի Եվրոդա (Արեւմուտք) ճանադարի բռնած Թուրքիայի համար իսլամական արժեհամակարգի ազդեցության աճը նճանակում էր երկրի ֆայֆայում ներսից, ինչը կանխելու դարձականությունը դրվեց թուրքական բանակի վրա որդես «աճխարհիկության երաճխավորի»:

Բավականին ուճագրավ է նաեւ անգլո-սաֆունական «ուժի կենսոնի» հանգամանքը: Արդեն իսկ սառը դասերազմի ընթացքում Արեւմուտք միավորի ներսում սկսեց ձեւավորվել ներքին մի ընդդիմություն: Շառլ դը Գոլի նախագաղափարները, միջուկային սերություն դառնալու Ֆրանսիայի հաջողությունը եւ վերջադեղ ֆրանս-գերմանական մոր որակի հարաբերությունները դարձան այն գործընթացի, իսկ հետո նաեւ աճխարհաֆաղափական միավորի սկիզբը, որն ունի առաջնային նճանակություն արդի միջազգային հարաբերություններում: Կարճ ասած եվրոդական ինստեգրացիան «երկու Արեւմուտք» հասկացության, հետագայում նաեւ իրողության ձեւավորման դասճառ հանդիսացավ, որը, բնականաբար, էականորեն սահմանափակում է անգլո-

սափաքանակն «ուժի կենտրոնի» իրավունքը եւ հնարավորությունն աշխարհում:

Այս առումով, Եվրամիության ընդլայնումը, իսկ ավելի ճիշտ՝ Մեծ Բրիտանիայի եւ Թուրքիայի դեպքերի մուտքը եվրոպական այդ կառույց անգլո-սափաքանակն «ուժի կենտրոնի» համար ունի ռազմավարական նշանակություն: Նախ այն վերջինիս հնարավորություն է ընձեռնում մաս կազմել աշխարհաֆաղաֆական այդ միավորի ներսում ընթացող գործընթացներին եւ հնարավորինս վերահսկել այդ գործընթացները: Երկրորդ մեծացնում է Եվրամիությունը ներսից ֆայթայելու հավանականությունը:

Ինչեւէ 2002թ. դեկտեմբերին Դանիայի մայրաֆաղաֆ Կոթենհագենում տեղի ունեցավ Եվրամիության (ԵՄ) 15 երկրների եւ ԵՄ թեկնածու 13 երկրների գագաթաժողովը: Գագաթաժողով, որում հերթական անգամ դեֆ է ֆնվել այդ կառույցին անդամակցելու Թուրքիայի հարցը:

Գագաթաժողովի արդյունքում, սակայն, Արեւելյան Եվրոպայի 10 երկրներ (Լեհաստան, Ղունգարիա, Չեխիա, Սլովակիա, Սլովենիա, Էստոնիա, Լատվիա, Լիտվա, Կիորոս ի դեմս նրա հունական հասկածի եւ Մալթա) հրավիրվեցին անդամակցելու ԵՄ-ին: Նովեց, որ նրանց անդամակցության գործընթացը դեֆ է ավարտվի 2004թ. մայիսին եւ միաժամանակ հայտարարվեց, թե ակնկալվում է, որ 2007թ. Ռումինիան եւ Բուլղարիան նույնդեպ կմիանան ԵՄ-ին:

Բացառությունը կրկին ու միայն Թուրքիայի համար էր: Ֆրանսիայի նախագահ ժակ Շիրակի առաջարկած նախագծի հիման վրա որոշվեց միայն 2004թ. դեկտեմբերին Թուրքիայի համար նշել բանակցությունների սկսման թվականը, եւ սա էլ միայն այն դեմքում, եթե մինչ այդ ԵՄ-ն ընդունի, որ Թուրքիան համադասասխանում է եվրոպական ֆաղաֆական չափանիշներին: Թուրքիայի հույսերը ԵՄ-ին անդամակցելու բանակցությունները սկսել 2003թ., փաստորեն, հոգս ցնդեցին: Ներկայումս Եվրամիություն-Թուրքիա հարաբերությունները խոճոր հաճվով սառեցված են:

Կիորոսյան հիմնահարցը

Ըստ էության, կիորոսյան խնդրի ներկայիս ակտիվացումը Եվրամիություն-Թուրքիա հարաբերությունների բաղկացուցիչ զարգացումն է, ֆանի որ Կիորոսի հարցը սկսեց ֆնարկվել Եվրամիության ընդլայնման եւ Բրյուսել-Անկարա փոխհարաբերությունների լույսի ներքո:

Նշենք, որ կիորոսյան խնդրի կարգավորման ներկայիս ծրագիրը, որը ՄԱԿ-ի կողմից հրադարակվեց անցած տարվա նոյեմբերին եւ լրանակվեց դեկտեմբերին, ունի հետեյալ հիմնական կետերը Կիորոսը դեֆ է դառնա ընդհանուր դեֆություն կազմված 3 կանտոններից Թուրքական գոշի, Ղունական գոշի եւ Կարդաս թերակղզում ստեղծվելիք կիորոսի հույների կանտոն: Դաճնային կառավարությունը վարելու է միասնական արտաքին ու ֆինանսական ֆաղաֆականություն, նրա ֆաղաֆացիները համարվելու են մի դեֆության ֆաղաֆացիներ: Կիորոսում ձեւավորվելու է խորհրդարանական հանրադեֆություն երկդալաս համակարգով (Ներկայացուցիչների դալաս եւ Սենատ): Նորաստեղծ դեֆությունում ստեղծվելու է Նախագահական խորհուրդ բաղկացած վեց անդամից, որին շնորհվելու է գործադիր իշխանության լիազորություններ: Խորհրդի նախագահը եւ փոխնախագահը դեֆ է փոխվեն ամեն տարի ամիսը մեկ: Դասական իշխանությունը գլխավորելու է Գերագույն դասարանը, որի ինը հոգիանոց կազմից երեքը դեֆ է ներկայացնեն հունական կողմը, երեքը թուրքական, եւս երեքը չեզոք: Դամաձայն առկա ծրագրի, 200 հազար հույն փախսականներից 85 հազարը դեֆ է վերադառնան իրենց լված տները, փոխարենը 42 հազար թուրքեր ենթարկվելու են տեղահանման: Կղզում դաշտակալվելու են Ղունաստանի եւ Թուրքիայի զինված ուժերի ստորաբաժանումները, սակայն նրանց թվաֆանակը դեֆ է սահմանաֆակվի 2.5 հազարից մինչեւ 7.5 հազար, ոչ ավելին:

Կիորոսյան հարցի ներկա ակտիվացումը, սակայն, առավելապես անգլո-սաֆոնական «ուժի կենտրոնի» ռազմավարական նախաձեռնության հետևանք է, քան թե՛ հունական, թե՛ թուրքական կողմերը շուրջ երեսուն տարվա բանակցություններից հետո, փաստորեն, սղառել էին բանակցությունների սեղանի շուրջ «լեզու գտնելու» հնարավորությունը:

Խնդիրը այն է, որ վերոհիշյալ «ուժի կենտրոնին» կիորոսյան հարցը ղեկավարելու և աշխարհաբանական միանգամից երկու ուղղություններում սեփական ռազմավարությունն առաջ մղելու համար, եւ երկուսի դեմքում էլ Կիորոսի խնդրի ֆոնի ներքին հսակ ուղղագծվում էր թուրքական գործոնը: Նախ Մերձավոր Արեւելքը, որտեղ Անկարան Վաշինգտոնի եւ Լոնդոնի ֆաղափարականության բավականին կարեւոր դասվար է հանդես գալիս: Երկրորդ Եվրամիության ընդլայնման գործում եւս կարեւորվում է Թուրքիայի դերը, ինչի մասին խոսեցինք վերելում:

Կիորոսի խնդրի կարգավորման ՄԱԿ-ի անցած տարի ներկայացրած ծրագրերը, փաստորեն, կազմվել էին ամերիկյան ղեկավարման համար, նրա մասին գիտեին բրիտանական ֆոնի օֆիսում: Նրանց նմանակն էր կիորոսյան հարցի հունամեծ կարգավորման շնորհիվ, ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության խնդրում ադապտվել այդ խոչընդոտի վերացումը, նաեւ Հունաստանի օժանդակությունը: Հունաստանի արագործնախարար Պաղանդեուի ակտիվությունն այդ հարցում, նրա այցերը Անկարա եւ վերջապես ԵՄ կոմենտարիայի վեհաժողովի ժամանակ հունական ողջ դասվարականության գործունեությունը գալիս են ադապտացվել այդ տղերը:

Կիորոսի հարցի շուրջ այդ զարգացումները հիմք հանդիսացան նաեւ թուրքական վերնախավի ներսում առաջացած տարածայնությունների: Հյուսիսային Կիորոսի Թուրքական Հանրապետության նախագահ Դեմիթալը, լինելով կոոս դիրքորոշման կողմնակից, դեմ արտահայտվեց ՄԱԿ-ի ծրագրերին, որոնք, փաստորեն, մեծ մասամբ արտահայտում են կղզու հունական հասվածի շահերը: Դեմիթալի ֆաղափարականության դեմ հանդես եկավ նոր կազմավորված թուրք իսլամիստների կառավարությունը, որը ձգտում է ավարտին հասցնել թուրք ֆաղափարական վերնախավի ռազմավարական նմանակը մոտեւ Եվրոպա:

Ամեն դեմքում, եթե չլինեւ ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության հարցում ֆրանս-գերմանական ընդդիմությունը, ադա Կիորոսի խնդիրը թերեւս արդեն «կարգավորված» լինեւ:

Կիորոսի հարցում հետագա զարգացումները կադված են այդ կղզի սույն թվականի փետրվարին ՄԱԿ-ի գլխավոր ֆարսուղար Քոֆի Անանի այցի հետ: Հիշեցնենք, որ ՄԱԿ-ը որդես խնդրի կարգավորման վերջնաժամկետ էր սահմանել մինչեւ սույն թվականի փետրվարի 28-ը, սակայն ակնկալելով բացասական ելք Քոֆի Անանը ժամանել էր Կիորոս հանդիպումներ ունենալու կղզու թուրքական եւ հունական հասվածների ղեկավարության հետ: Երկրորդ բանակցությունների արդյունքում որոշվեց, որ կղզու երկու հասվածների ղեկավարները Դեմիթալը եւ Պաղանդուրը (որը նոր ընտրվել էր կղզու հունական մասի նախագահ եւ հայտնի է իր կոոս դիրքորոշմամբ), ղեկավարելու է մարտի 10-ին մեկնեն Հաագա հայտնելու իրենց վերջնական որոշումը: Հաագայում, համաձայնության չգալով կողմերը բաժանվեցին: Կիորոսը կորցրեց իր վերամիավորման թերեւս ամենաիրական հնարավորությունը:

Այստիսով ադրիլի 16-ին ԵՄ-ին անդամակցության դիմում ներկայացնելու իրավունք ձեռք բերեց միայն կղզու հունական հասվածը, որը հանդես կգա, սակայն, ողջ Կիորոսի անունից:

Իրափ ճգնաժամը

Իրափյան ճգնաժամում շոշափվում են Թուրքիայի համար շատ ավելի լուրջ հարցեր, քան թվում է առաջին հայացքից: Խնդիրը միայն «այժմեական» շահի կամ անգամ աշխարհաբաղադրականության մեջ չէ. խնդիրը հասնում է մինչև քաղաքականության մակարդակ:

Աթաթուրքի հիմնած Թուրքիան գործնական քաղաքականության մեջ առաջնորդվում է իր ռազմաբաղադրական վերնախավի ձգտմամբ, որը երկիրը դուրս է մղում իսլամական քաղաքական դաշտից: Սակայն երկրի ներսում ընթացող գործընթացները այն կրկին սանում են իր համար հարազատ վերոհիշյալ քաղաքական դաշտը: Թուրքիայում առկա քաղաքական համակարգի ճգնաժամը, ներքին սուր բախումները, ըստ էության, նաեւ վերոհիշյալ հակասության արդյունք են եւ շարունակվելու են մինչև այդ ոլորտում արմատական տեղաշարժերը:

Այդ առումով վիճակն ավելի սրվեց իսլամիստների («Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցության) իշխանության գլուխ գալուց հետո: Գնաժամ դարձած Իրափ խնդիրն էականորեն բարդացրեց նոր կառավարության արտաքին քաղաքական կուրսը. իսլամիստները դեռ է ցույց տալով, որ նրանք հավասարի են Աթաթուրքի սահմանած աշխարհիկության գաղափարին եւ միաժամանակ դեռ է հարգում «մահմեդական եղբայրների» հավատը:

Իրափի հարցում իր դիրքորոշումը ձեւակերպելու համար Թուրքիայի «Ժամանակավոր» վարչապետ Գյուլը դիվանագիտական այցեր ձեռնարկեց արաբական երկրներ: Հունվարի 4-6-ը նա այցելեց Սիրիա, Եգիպտոս եւ Հորդանան: Երեք երկրներում էլ նրան ընդունեցին ամենաբարձր մակարդակով:

Սիրիայում, այդ երկրի նախագահ Բաշար Ալ-Ասադի հետ հանդիպումից հետո, Գյուլը հայտարարեց, թե իրենք լուրջ անհանգստություններ ունեն Իրափ աղաքայի եւ մասնավորապես նրա սարածային ամբողջականության հարցում: Նշելով, որ Իրափի սահմանները չդեռ է ենթարկվել փոփոխության, Գյուլն ասաց. «Իրափը Պանդորայի տուփն է, եւ այն չդեռ է բացվի Իրափը չդեռ է կազմալուծվի, քանի որ հետո շատ դժվար կլինի ամեն մեկին կրկին դնել տուփի մեջ»: Թուրքական անհանգստությունները հրադարակավ կիսեց նաեւ Բաշար Ալ-Ասադը:

Նշենք, որ Սիրիան սարածառջանի երկրներից միակը, ներկայումս ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի անդամ է եւ դրա շնորհիվ ունի ակտիվ դերակատարություն Իրափի հետ կապված որոշումների ընդունման գործընթացում: Այցի արդյունքը հանդիսացավ այն, որ հունվարի 14-ին Սիրիան եւ Թուրքիան ստորագրեցին հասուկ արձանագրություն քաղաքական խորհրդակցությունների մեխանիզմի վերաբերյալ:

Եգիպտոսում Գյուլը հայտարարեց, թե իր այցն այդ երկիր ունի ակտիվ դիվանագիտության միջոցով իրափյան խնդրի հանգուցալուծմանը հասնելու նպատակ: Հորդանանում եւս ֆննարկման գլխավոր թեման Իրափի սարածային ամբողջականությունն էր:

Այցելությունները չսահմանափակվեցին այսֆանով. հունվարի 11-12-ը Գյուլը նախ Սաուդյան Արաբիայում էր, իսկ այնուհետեւ Իրանում: Սաուդյանները նրան արժանացրին ամենաբարձր մակարդակի ընդունելության. Գյուլին ընդունեց թագավոր Ֆաթիլը: Իրանում ցուցաբերված ընդունելությունը եւս բարձրակարգ էր:

Ի հավելումն վերոհիշյալի, հունվարի 7-ին Թուրքիայի իշխող «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցության նախագահ Էրդողանը հնգօրյա այցով մեկնեց Ադրբեջան, Թուրմենստան եւ Ղազախստան, որի ժամանակ Իրափ խնդիրը նույնպես ֆննարկումների առարկա էր:

Այդ հարցով լարվածությունը Թուրքիայի ներսում աճում էր: Ամերիկացիներն էլ իրենց հերթին էին ձնշում գործադրում Անկարայի վրա, որդեսգի վերջինս թույլատրի 62 հազար զինվորների եւ 250 մարտական ինֆանտրիաների տեղաբաշխումը իր ռազմական հենակետերում: Փոխարենը Վաշինգտոնը Թուրքիային խոստացել էր 6 մլրդ. դոլարի դրամաւճնորի եւ եւս 20 մլրդ. դոլարի

արժույթը վարկեր: Ավելի քան 200 մլրդ. դոլար արժափն դարձնելու հիվանդ ճանաչումն ունեցող Թուրքիայի համար այդ գումարն ուղղակի անհրաժեշտություն էր: Սակայն մարտի 1-ին կայացած փութակության ժամանակ թուրքական խորհրդարանը 264 կողմ, 250 դեմ եւ 19 ձեռնդրահ ձայների հարաբերակցությամբ, մերժեց համաձայնություն սալ ամերիկյան զորքերի սեղաբաշխմանը (համաձայնության համար անհրաժեշտ էր, որ կողմ փութակեր խորհրդարանում առկա դատաւարների մեծամասնությունը):

Թուրքիայի մերժման դատաւարները մի քանիսն էին: Վաշինգտոնի հետ ձեռք չի բերվել վերջնական դաշնակցութեամբ ֆինանսական օգնության հարցում: Անկարային չափից դուրս մտնողը է Հյուսիսային Իրաքի հարցը, ընդ որում թէ՛ ֆրական դատության ստեղծման (եւ հետեւաբար Թուրքիայի հարավ-արեւելյան ֆրաքնակ շրջաններում ֆրական ազգային ազատագրական դաշնակցության մեծացման), թէ՛ այնտեղ առկա նախադատարների նկատմամբ վերահսկողության սահմանման առումով (Անկարայի կողմից հյուսիսիրաքյան թուրքերի խնդրի շահագործումը եւս ծառայում է այդ նպատակներին): Վերջապէս ԱԶԿ-ի առաջնորդ Էրդողանի հարցը. ամերիկյան զինված ուժերի կողմից Թուրքիայի սարածփ օգնագործման թույլտրության հարցը ԱԶԿ-ն կապեց Էրդողանի վարչապետ դառնալու հետ:

Մարտին Էրդողանը ընտրվեց Թուրքիայի խորհրդարանի անդամ, ապա վարչապետ: Նոր կառավարությունը, ինչպէս և սպասվում էր, ի վերջո ընկրկեց ամերիկյան ճնշման առաջ:

Այժմ Թուրքիայի առջև ծառայում են նոր խնդիրներ կապված հետապնդման Իրաքի հետ:

ԻՐԱԲ. ԱՇԽԱՐՀԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ **Գազիկ Տրստրյան**

Իրաֆ ներխուժման ժամկետի հայտարարման նախօրեին որոշ լրասվական գործակալություններ հաղորդագրություն տարածեցին այն մասին, թե բրիտանական ու ամերիկյան ընկերությունները չեն հավակնում իրաֆյան նավթին: Ակնհայտ է, որ այդպիսի հիմնավորումը չի համադասասխանում իրականությանը: Դա PR-ի դարձագույն տարրերից է, որի օգնությամբ անգլո-ամերիկացիները ձգտում են հասարակության աչքում փչել թե շատ արժանավայել երեւալ: Օրինակ Քուվեյթում տեղակայված Exxon Mobil եւ Chevron Texaco նավթային հսկաներն անհամբերությամբ սղասում են իրենց ժամին, որ տիրանան Իրաֆի նավթային դաշտերին: Դրա հետ մեկտեղ, այն երկրները, որոնք ամեն կերպ ջանում են Իրաֆին դաշտայնել ազդեցիկացնել, նույնպես հետադուրում են սեփական ճնշեսական շահերը: Այս արաբական երկրի շուրջ տարվող ֆաղափական ինտրիգն իր բոլոր չափանիշներով աշխարհաֆաղափական եւ աշխարհասնեստական բաղադրիչներից կազմված մի դասական հանգույց է:

Համաձայն եվրոպական բանկերի եւ Իրաֆի նավթարդունաբերության նախարարության տեղեկասվության, ներկայումս շուրջ 40 նավթային ընկերություններ ցանկանում են մասնակցել իրաֆյան նավթահանքերի շահագործմանը: Ցուցակը գլխավորում են ռուսական 6 ընկերություններ: Նրանց հաջորդում են Ֆրանսիայի, Չինաստանի, Ճապոնիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Իսպանիայի, նույնիսկ Վիետնամի, Ինդոնեզիայի, Մալայզիայի նավթային ընկերությունները: Այդպիսի իրավիճակը հասկանալի է. չէ՞ որ Իրաֆի միայն հետազոտված նավթահանքերում դարունակվում է շուրջ 112 մլրդ. բարել նավթ: Ֆրանսիական նավթային ինտիստուսի սվյալներով այդ դաշտերից 35 մլրդ.-ն արդեն դասրաս է շահագործման: Սրան հարկավոր է ավելացնել Սաուդյան Արաբիայի եւ Հորդանանի հետ սահմանի երկայնֆոլ տարածված նավթի դաշտերը, որոնք գնահատվում են 60-ից 200 մլրդ. բարել:

Այս ֆանակության նավթի զգալի բաժնին, մասնավորադես, ցանկանում են տիրել ֆրանսիական «Տոսալ» եւ ռուսական «Լուկոյլ» ընկերությունները: Փարիզյան «Մոնո» թերթի համաձայն, հենց այս հանգամանֆոլ է դայմանավորված Ռուսաստանի եւ Ֆրանսիայի համաձայնեցված դիրքորոշումն իրաֆյան խնդրի նկատմամբ:

Ֆրանսիական «Տոսալ»-ը էներգակիրների մերձավորարեւելյան շուկայի վեներան է: Լինելով «Ֆրանսիական նավթային ընկերության» ժառանգորդը, որն Իրաֆում գործում էր 1927թ.-ից, «Տոսալ»-ը իրանա-իրաֆյան դաշտերից հետո 1988թ.-ից, կարողացավ դառնալ Բաղդադի գլխավոր նավթային գործընկերը: Այս ընկերությունն իր ուշադրությունը կենտրոնացրել է Բասրայի մոտակայֆում, Պարսից ծոցում Իրաֆի միակ ծովային տերմինալից ոչ հեռու գտնվող դեռեւս չշահագործված Բին-Ումար եւ Մաջնուն հանֆալայրերի վրա: «Տոսալ»-ի սվյալներով այդ նավթահանքերի դաշտերը համադասասխանաբար կազմում են 5 եւ 7-8 մլրդ. բարել: Ֆրանսիացիները 1995թ. հույս ունեին արտադրող երկրների (նավթային դաշտերն ունեցող) եւ արդունահանող ընկերությունների միջեւ արտադրամի բաժանման մասին տիրային դայմանագիր կնեել: 1995-ից դայմանագիրը դասրաս է, բայց այն մինչ օրս չի ստրագրված:

Ի տարբերություն «Տոսալ»-ի, ռուսական «Լուկոյլ»-ը 1999թ. ստրագրեց այդպիսի դայմանագիր: Ռուսական ընկերությունը դլանավորել էր ադագայում էմբարգոյի վերացումից հետո, մասնակցել 5-8 մլրդ. բարել նավթի դաշտերով Արեւմտյան Քուրնա հանֆալայրի շահագործմանը: Բայց նա չկարողացավ իրագործել դայմանագիրը, որն այս տարվա հունվարին սկանդալային ձեւով խզվեց Իրաֆի կողմից: Ինչդես դնդում են իրաֆյան դաշտնական ներկայացուցիչները, «երեֆ տարվա ընթացֆում ռուսական ընկերությունը չի ներդրել եւ ոչ մի դրլար», երբ դասրավոր էր ներդնել մոտ 200 մլն.: Սա, անշուշտ, կարելի է վերագրել ռուսական

աշխատանքները: Սակայն այս բոլորն այնքան էլ միանշանակ չէ:

Մասնավորապես, գերմանական «Դոյչե Բանկ»-ը զսնում է, որ իրականում «սարվում է ֆաղափական մեծ խաղ»: Իր զեկույցում այս բանկը նշում է, որ «բոլոր այդ համաձայնագրերի իրական նպատակն ավելի շուտ ֆաղափական է, քան սնտեսական: Իրաքը Ֆրանսիային, Ռուսաստանին ու Չինաստանին իրեն է կաղել գայթակղիչ դայնամագրերով, որոնցից ազդեցություն ունենա ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 5 անդամների վրա»:

Սակայն վերոհիշյալ երկրների ու անգլո-ամերիկացիների միջուկ հակամարտության սնտեսական բաղադրիչում կարելու է խաղում ոչ միայն նավթը, այլև դրա հետ սերտորեն կապված մրցակցությունը եվրոյի ու դոլարի միջուկ: Իսրայելի վերլուծաբան Ռաֆայել Փոլի դիմում է մեկնաբանմամբ «դատարանը թույլ չէ տալու հասարակության ձգտումն առավել քան ակնհայտ է: Բայց ինչո՞վ բացատրել, որ վերջին 13 տարում եռանդուն կերպով դատարանները իրաքի, Հարավսլավիայի ու Աֆղանստանի դեմ արշավանում են մասնակցելով դրանց Միացյալ Եվրոպան այժմ դեմ է արտահայտվում Իրաքի դատարանին: Ի՞նչն է Ֆրանկֆուրտի ֆինանսիստներին դարձրել դատարաններ, եւ ինչո՞ւ The Economist թերթի խմբագրական հոդվածների հեղինակները միանշանակ չեն վերաբերվում Բուշի դատարանին: Հարավսլավիայի, բացառությունը կայանում է նրանում, որ մեկ կանգնած են դոլարի ու եվրոյի միջուկ վճարող ընտրության առաջ»:

Կարծիք կա, որ եվրոն միայն այն դեպքում կարող է սղառնալ դոլարին, երբ եվրոյի միջոցով կկնքվեն էներգակիրների առաժնային դայնամագրերը: Այս բոլոր հիմքերը կան համարելու, որ այդ գործընթացն արդեն սկսվել է: Դեռևս 2 տարվա վաղեմության սվյալներով Ռուսաստանը Եվրոպային վառելիք վաճառելիս (որն, ինչիսկայլոց, կազմում է Եվրամիության դաշնայինների մոտ 30 տոկոսը) եվրոյով է փոխարինել իր ֆինանսական գործարհների մոտ 50%-ը: Արդեն շատ երկրներ անցել են եվրոյի, այդ թվում նաև Իրաքը: Ռուսաստանն ու Չինաստանը եվրոյի օգնությամբ զգալի չափով «նորացրել» են իրենց տարադրամա-դոլարային դատարանները: Բնական է, որ այս բոլորը «դոլարի համաշխարհային կայսրության» համար հղի են լուրջ հետևանքներով: Համաձայն Ռուսաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Եվրոպայի ինստիտուտի փորձագետ Օլգա Բուդորինայի, «ամենայն հավանականությամբ, Միացյալ Նահանգները կդիմի ամեն ճիշտի միջոցների, որոնցից կասեցնի դոլարից եվրոյին անցնելու զանգվածային գործընթացը»: Նշենք, որ ամերիկացիներն արդեն սկսել են գործել այդ ուղղությամբ. Իրաքի հարցով Ֆրանսիայից ու Գերմանիայից Արեւելյան Եվրոպայի երկրներին «հետ ֆաշիզմ» դեմ է դիմել հենց այդ համատեղությամբ:

Ռաֆայել Փոլը նշում է այն փաստը, որ ԱՄՆ դեսական դեֆիցիտն այսօր մոտեցել է \$6,3 տրլն. սահմանին, ինչը կազմում է նրա ազգային համախառն արտադրանքի 60%-ը, իսկ բյուջեի դեֆիցիտը հասնում է հարյուրավոր միլիարդ դոլարների: Այս բոլորն արդեն բավարար է դոլարի արժեզրկման համար: «Սկսած 1945թ.-ից, շնորհիվ Միացյալ Նահանգների աշխարհում գրաված դեկալար դիրքի, այսօր տարադրամի համաշխարհային դատարանների 2/3-ը դոլար է: Դոլարով կատարվող նավթային գործարհներն ամերիկյան տարադրամի այսօրվա կարգավիճակի գլխավոր հենքն են: Այն դառնից, երբ գոյություն ունի եվրոն եւ եվրոյի գոտին, նման իրավիճակը դարձավ առավել անբնական, քան այն ամենեւին էլ չի համադատարանում գլոբալ սնտեսությունում Միացյալ Նահանգների իրական կռիւն»:

Այնինչ համաշխարհային շուկայում եվրոյի գոտին գերազանցել է ԱՄՆ դոլարի գոտին, բացի այդ, Եվրոպայի բանկային հաշիվներն անհամեմատ կայուն են ամերիկյանից: Բայց Ամերիկայի համար հիմնական սղառնալիքը Մերձավոր Արեւելի հետ Եվրոպայի սերտ սնտեսական հարաբերություններն են: Եվրամիությունը ոչ հեռու աղագայում կսկսի գնել OPEC-ի անդամ երկրների կողմից արդյունահանվող նավթի կեսից ավելին: OPEC-ի շուկաների հետազոտման դեպարտամենտի կարծիքով նավթային ոլորտում դոլարով արվող հաշվարկների փոխարինումը

եվրոյով մոտ աղագայի հարց է: Իրենց հերթին, ճաղոնացիները, որոնց մոտ դրլարով բանկային դաւարներն աւխարհում ամենամեծն են, ավելի հաճախ են խոսակցություններ տանում «դրլարի գլոբալ մենաւոնրի վախճանի, համաւխարհային ամերիկյան տիրապետության տուլացման մասին»:

Հարկավոր է նւել, որ բերված փաստերն ու արտահայտված մտերն արտացոլում են գլոբալ տնտեսությունում գոյություն ունեցող միտումները, բայց ոչ մի կերպ չեն վկայում Ամերիկայի տնտեսական հզորության անկման մասին: Ներկայումս ԱՄՆ ազգային համախառն արտադրանքը (ԱՅԱ) երկու անգամ գերազանցում է Եվրամիության հինգ խոտորագույն երկրների Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի, Իտալիայի եւ Իսպանիայի ԱՅԱ-ների միագումարին: Այդ հարաբերակցությունը մեծ է նաեւ ԱՄՆ-ի եւ ճաղոնիայի ԱՅԱ-ների միջեւ: Սակայն, այդ վիճակագրությունը խոսում է նաեւ այն մասին, որ «մնացած երկրների» միագումար ԱՅԱ-ներն արդեն ի գորու են մրցակցել ամերիկյանի հետ:

ԱՄՆ-ի եւ Իրափի դեմ ագրեսիայի հակառակորդ երկրների միջեւ տնտեսական մրցակցության սրումը տույլ է տալիս Մերձավոր Արեւելիի ներկայիս բարդ իրադրությունն այլ կերպ մեկնաբանել: Ջոն Հոփփինսի համալսարանի դոկտոր Վիլյամ Զլարկի խոսքերով «իրափյան դաւերազնը ամերիկացիների կողմից մշակված ռազմավարություն է ուղղված եվրոյի որդես նավթային տրանզակցիաների անցկացման հաւարկային տարադրամի, դեմ: Իրափյան նավթի վրա հսկողությունը ԱՄՆ-ին տույլ կտա OPEC-ին գրկել նավթի գների կառավարումից: Այս դաւերազնը ոչ մի կարող չունի ո՛չ Սադամի ունեցած զանգվածային ոչնչացման զենքի, ո՛չ էլ ահաբեկչության հետ: Դա լինելու է նավթային ոլորտի համար համաւխարհային տարադրամ սահմանելու դաւերազն»:

Այս ամենին զուգահեռ, աղագայում միջտարադրամային դաւերազնում կարող են հայտնվել նոր տուրյեկներ: Այսօր որոշ վերլուծաբաններ Հարավ-արեւելյան Ասիայի երկրների մի մասի համար որդես հնարավոր միասնական տարադրամ մատնանւում են չինական յուանը: Միասնական տնտեսական գոտու (ՄՏԳ) ստեղծման յոջանակներում, որի մասին վերջերս հայտարարեցին Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Ղազախստանի եւ Բելառուսի նախագահները, եռանդուն կերպով ֆննարկվում է ընդհանուր տարադրամի հարցը: Ղազախստանի դեկավար Ն. Նազարբաեւը միտ արտահայտեց, թե «ՄՏԳ-ի համար նոր փողը կարելի է յոջանառության մեջ դնել 2011-ից»: Մոսկվան, իր կողմից, հանդես եկավ ռուսական ռուբլին որդես միասնական տարադրամ օգտագործելու առաջարկով: Իհարկե, եվրոյից կամ դրլարից ռուբլին դեռ յաս հեռու է: Բայց չէ՞ որ ամեն ինչ սկսվում է ինչ-որ բանից...

ԻՐԱԶԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ **Դավիթ Չովհաննիսյան**

Ուժադրությունը, որով ամբողջ աշխարհը վերջին շաբաթների ընթացքում հետևում էր ՄԱԿ-ի Անվանագության խորհրդի նիստերի ընթացքին, հիշեցնում է այն ներքին լարումը, որով «դերեւսրոյկայի» ժամանակաշրջանում մենք հետևում էինք ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նիստերին: Ե՛վ այն ժամանակ, ե՛լ ներկայումս մարդիկ հասկանում են, որ այդ բարձր այսամներում այնպիսի որոշումներ են ընդունվում, որոնք այս կամ այն ձևով անդրադառնալու են իրենց վրա, ազդելու են ամբողջ մարդկության հետագա ճակատագրի, կյանքի ընթացքի եւ կառուցվածքի վրա:

Հարցը միայն այն չէ, որ նախկինում անվանագրվացող Միացյալ Նահանգները այժմ ձգտում է լիովին իրականացնել փաստացի միակ գերեցության կարգավիճակից բխող հնարավորությունները ղոտենցիալ հզորությունը վերածել շոտափելի ներկայության եւ հսկման մեխանիզմների, որոնք կոչված են ադահովելու ամերիկյան շահերը եւ անվանագրությունը ամբողջ աշխարհում:

Հարցը նաեւ այն է, որ սեդսեմբերի 11-ից հետո ստեղծված իրավիճակը ստիդելով ամերիկացիներին դալաբել իդենսիֆիկացման հսակ չափանիշներից զուրկ համակարգի դեմ, որը դալմանականորեն անվանվում է «միջազգային ահաբեկչություն», միաժամանակ ստիդում է նրանց ավելի ու ավելի խիստ լինել բոլոր այն հարցերում, որոնք կադված են դեսական եւ հասարակական անվանագրության հետ, ինչն անխուսափելիորեն հանգեցնում է ժողովրդավարական սկզբունքների կիրառման սահմանափակմանը:

Հակաահաբեկչական դաշերազմում հիմնական թիրախ ընտրելով սկզբից Աֆղանստանը, իսկ այժմ Իրաքը, Միացյալ Նահանգները նախ վերադառնում է իր համար սովորական կաշեգորհաների ոլորտ կոչելով ոչ թե ադոտ «միջազգային ահաբեկչություն» համակարգի, այլ կոնկրետ դեսությունների դեմ: Բացի այդ, այսպիսի մոտեցումը թույլ է սալիս միանգամից լուծել մի ֆանի աշխարհափաղափական խնդիրներ, որոնցից առաջինը բխում է դոլարի եւ եվրոյի միջու սովող հակամարտությունից: Հսկողության սակ վերցնելով Միջին Արելելի ածխաջրածնային դաշարները Միացյալ Նահանգներն անմիջադես ձեռք է բերում էական առավելություն էներգակիրների ներմուծումից կախված եվրոդական սնեսության նկասմամբ:

Թե՛ ՄԱԿ-ի Անվանագրության խորհրդում բանավեճեր վարող երկրների բազմափորձ ներկայացուցիչները, թե՛ ամբողջ աշխարհի ֆադաբների փողոցներում բազմաաաարանոց հակադաշերազմական ցույցերին մասնակցող հասարակ մարդիկ շառ լավ հասկանում են սա, ինչդես նաեւ այն, որ դաշերազմն Իրաքում կարող է ունենալ այնպիսի հետեանմներ, որոնք կվանգեն ոչ միայն սարածաշրջանային հավասարակշռությունը, այլ նաեւ լուրջ հետեանմներ կունենան ամբողջ մարդկության համար:

Տարածաշրջանում լայնածավալ դաշերազմը կարող է ունենալ այնպիսի հետեանմներ, որոնք չեն կարող չանդրադառնալ նաեւ մեր երկրի վրա: Փորձել հասկանալ, թե ինչ գործընթացներ են տեղի ունենում աշխարհում եւ ինչդես կարող են այդ գործընթացներն անդրադառնալ մեր երկրի, մեր ազգի վրա սա մեր ֆադաբական, դեսական գործիչների, ազգային անվանագրության հարցերով զբաղվողների առաջնահերթ խնդիրներից է: Ստրել փորձ է կասարվում կանխատեսել հնարավոր հետեանմներից միայն մի ֆանիսը, որոնք, սակայն, իրենց ներգործության հնարավոր աւսիճանով լուրջ մտրումների տեղիք են սալիս եւ դաահանջում են նախ լուրջ վերլուծություններ եւ հասարակական ֆննարկումներ, ադա համարժեք գործողություններ:

Իրաքում ադրում է բավական հոծ հայ համայնք, որն ունի եկեղեցիներ (ի դեդ

էջմիածնական), դորոցներ, ակումբներ, բարեգործական հաստատություններ եւ այլն: Թուրք-իրաքյան սահմանի մասույցներում զսնվող երկու բնակավայրերում Չախոյում եւ Իրբիլում, որոնք առաջինն են հայտնվելու հարվածի տակ, ադրում է մոտ հինգ հազար հայ: Հայաստանի Հանրապետությունը դարձավոր է իր բոլոր հնարավորություններն իրականացնել հայ համայնքի անդամների անձնական անվտանգությունը, եկեղեցատանական կալվածքների անձեռնմխելիությունը ապահովելու համար: Մեր դիվանագիտական ծառայությունները ակտիվորեն ղեկավարում են գործերն նաեւ հետաքննարկման Իրաքում հայ համայնքի համար արժանի տեղ եւ հնարավորություններ ապահովելու ուղղությամբ:

Սակայն միայն հայ համայնքի առկայությունը չէ, որ մեզ ղեկավարում է անհանգստացնի: Միջին Արեւելքը եւ հասկալիքս Իրաքում ու նրան սահմանակից երկրներն ունեն բազմազգ ու բազմակրոն բնակչություն: Իրաքում ադրում են արաբներ, ֆրդեր, ասորիներ, թուրքմեններ, հայեր, ասորեստանցիներ, որոնք դասկանում են իսլամի եւ քրիստոնեության ամենատարբեր ուղղությունների: Տարածաշրջանը հագեցած է բազմաթիվ հսկվող եւ կիսահսկվող կոնֆլիկտներով, որոնցից մի մասը լատեն (թաքնված եւ դառնումստանում - խմբ.) բնույթ ունի: Միջին Արեւելքում են տեղակայված բազմաթիվ ահաբեկչական կազմակերպությունների կենտրոնները, որոնք դատարարի դեմում անխուսափելիորեն ակտիվացնելու են իրենց գործունեությունը:

Իրաքի նավթով ամենահարուստ շրջանը Քիրքուկն է, որը զսնվում է երկրի ֆրդերով բնակեցված հյուսիսային մասում: Քրդական ամենաազդեցիկ ղեկավարներից մեկը Բարզանին, «Վաշինգտոն Փոս»-ին տված իր հարցազրույցում հայտարարել է. «Քրդական տարածքը հարուստ է նավթով, եւ դա մեր հողերն են. եթե մենք այն զբաղեցնում ենք, ապա դա ոչ անջատողականություն է, ոչ էլ ազդեցիկ: Եթե Ամերիկան մեզ դատարարի գայլերից, ապա մենք դատարար ենք վարվելու այնպես, ինչպես նա կուզի»:

ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշն արդեն հայտարարել է, որ հետաքննարկման Իրաքի առաջին տեսնում է որդես ֆեդերատիվ կառուցվածք ունեցող դեպարտում, որի երեք բաղադրյալները լինելու են սուննիները, շիաները եւ ֆրդերը: Քրդերն արդեն իսկ ունեն ինքնավարություն, ուստի դժվար է ենթադրել, որ այս առաջարկը կարող է նրանց բավարարել, ինչը նշանակում է ֆրդական ազատագրական դառնալի ակտիվացում: Այս հնարավոր ընթացքով լրջորեն մտախոհված են ֆրդական ստվար բնակչություն ունեցող Թուրքիան, Իրանը եւ Սիրիան: Մեզ այս հնարավորությունը նույնպես ղեկավարում է ստիդի մտածել, քանի որ մեր սահմանների մոտ տեղի ունեցող իրադարձություններն անխուսափելիորեն ազդելու են երկրի իրավիճակի վրա:

Պատերազմն Իրաքում անխուսափելիորեն ակտիվացնելու է իսլամական ծայրահեղական խմբավորումների գործունեությունը: Ահաբեկչական գործողություններ ծավալելու համար նրանց անհրաժեշտ է լինելու զենք եւ զինամթերք, ինչը գնելու համար սովորաբար ակտիվացնում են թմրամյութերի առևտուրը, դիմում են այլ ադորիմի ճանադարհներով դրամական միջոցների ձեռքբերմանը: Այս ամենի իրականացման համար կոզսագործվեն տարածաշրջանին սահմանակցող երկրների տարածքները, այդ թվում նաեւ Հայաստանի, ինչը լուրջ խնդիրների առաջ կկանգնեցնի մեր համադատաստիան կառույցներին:

Հայաստանը ղեկավարում է դատարար լինի մեծ թվով փախստականներ ընդունելու: Կարելի է ենթադրել, որ փախստականների թվում կլինեն ոչ միայն հայեր, այլ նաեւ ասորիներ, եզդիներ եւն: Մեր միջոցները չեն կարող բավարարել փախստականներին Հայաստանում տեղավորելու, նրանց առաջին անհրաժեշտության ադրանքներով ապահովելու խըն-դիրները լուծելու համար: Ուստի արդեն այսօր ղեկավարում է սկսել բանակցել միջազգային կազմակերպությունների հետ անհրաժեշտ միջոցներն ապահովելու համար: Ավելորդ չէ նաեւ մտածել Չախոյի եւ Իրբիլի հայերին Հայրենիք տեղափոխելու հնարավորությունների մասին:

Հարկ է նշել, որ Իրաքյան դատարարն իր ազդեցությունը կունենա ոչ միայն նավթի

համաժխարհային գների վրա. այն կազդի ամբողջ ճնշեսական համակարգի վրա: Եվրամիության երկրներում վերջին վեց ամիսների ընթացքում արձանագրվել է գործնական ակտիվության աննախադեպ անկում, ինչն իր հետևից կարող է բերել լուրջ ճնշեսական եւ սոցիալական ցնցումներ:

Հայաստանը չունենալով շոշափելի արդյունաբերական ներուժ եւ կախված լինելով արտաքին առևտրից ու սոյասարկող ոլորտներից, կարող է լուրջ վնասներ կրել: Մյուս կողմից, մոտ զսնվելով դաշտերազմական գործողությունների արջանին երկիրը կարող է նաեւ ճնշեսամոտես շահել, սակայն վերջինիս հասնելու համար դեմ է լրջորեն աժխասել, սեղծել համադասասխան ենթակառուցվածք եւ դայնամադային դաս:

Վսանգավոր հետեւանքներ կարող են ունենալ նաեւ էկոլոգիական հնարավոր աղեսները: Բոլորովին բացառված չէ, որ դաշտերազմական գործողությունների կամ ահաբեկչական ակտերի հետեւանքով դայթեցվեն իրաբան նավթահորերը: Եթե դա սեղի ունենա, ադա էկոլոգիական աղեսի ազդեցությունը Հայաստանի վրա կարող է շաս ծանր հետեւանքներ ունենալ:

Հասկանալի է, որ դաշտերազմը նոր աժխարհաբաղաբական իրավիճակ է սեղծելու: Դժվար է կանխասեսել, թե ինչդիսին կլինի նրա ընթացքը, եւ որոնք են լինելու Միացյալ Նահանգների եւ նրա դաշնակիցների հետադա գործողությունները: Պարզ չէ ինչ վիճակով են դուրս գալու այս ամենից հետո ՄԱԿ-ը եւ ՆԱՏՕ-ն կառույցներ, որոնք ադա հոկում են ներկայիս (գուցե ավելի ճիշտ է ասել անցյալի) աժխարհաբաղաբական իրավիճակը: Դժվար է կանխասեսել, թե ինչ ֆաղաբական լուծումների կհանգեցնի Եվրամիության հիմնական անդամների հակադրվելը ԱՄՆ-ին եւ այս դարադայում ինչդես կդրսեւորեն իրենց Ռուսաստանն ու Չինաստանը:

Թված բոլոր հարցերը դա հանջում են առանձին վերլուծություններ: Դրանք անհրաժես են, որովհետեւ Հայաստանը մեկուսացած հեռավոր կղզի չէ, այլ զսնվում է ամենակարեւոր եւ լարված սարածաշտանների սահմանային գծի վրա, ուսի բոլոր իրադարձությունները, գիսակցենք մենք դա, թե ոչ, ուղղակիորեն ազդում են մեզ վրա:

Ի դեղ, Երեւանից Բաղդադ ուղիղ գծով ընդամենը 600 կմ է, եւ ինքնաթիռը 50 րոդեում է այն անցնում, ինչը նշանակում է, որ նույնիսկ դասահական հրթիռը շաս արագ կարող է մեզ հասնել: